

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav politologie

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Proces změn uvnitř Komunistické strany Československa
v letech 1987 – 1989

Autor: Martin Štefek
Vedoucí práce: PhDr. Jan Bureš, Ph.D.

Rok podání práce: 2007

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně a s využitím uvedených pramenů

V Praze dne 15.8 2008

Martin Štefek

Obsah

1. ÚVOD	4
1.1. Téma práce, vymezení badatelského záměru	4
1.2. Vztah strana / režim	6
1.3. KSČ v polovině osmdesátých let	10
2. FUNGOVÁNÍ STRANY	11
2.1. Organizační struktura	11
2.2. Zasedání předsednictva	12
2.3. Příprava sjezdů a zasedání ÚV – praktická práce PÚV	14
3. ZMĚNY UVNITŘ KSČ	18
3.1. Štěpení v PÚV	18
3.2. Přestavba?	20
3.3. Odchod J. Korčáka z předsednictva, K. Hoffmann tajemníkem ÚV	23
3.4. Odchod Gustáva Husáka z pozice generálního tajemníka ÚV	24
3.5. Hlavní teze pokračující přestavby	29
3.6. Rok 1988 a odstoupení Lubomíra Štrougala	32
3.7. Poslední personální změny v předsednictvu PÚV před 17.listopadem	35
4. CO PŘEDCHÁZELO LISTOPADU 1989?	37
4.1. Boj strany s „vnitřním nepřítelem“	37
4.2. Mezinárodní podmínky	40
4.3. Proudý v KSČ před plánovaným XVIII.sjezdem	43
5. ZÁVĚR	46
Příloha	48
Zdroje a prameny	49
Seznam použitých zkratk	50

1. Úvod

1.1. Téma práce, vymezení badatelského záměru

Změny uvnitř Komunistické strany Československa v letech 1987-1989. Časové vymezení práce není a ani nemůže být striktní. Přesněji by se mělo jednat o situaci v KSČ v druhé polovině osmdesátých let, tedy v období, kdy v zemích východního bloku počaly hospodářské a politické změny, které neminuly ani ČSSR. Protože se chci zabývat především programovými a zejména personálními změnami ve vedení KSČ, stanovil jsem v názvu práce hraniční roky 1987-1989. Právě v roce 1987 došlo ve vedení strany k výměně na postu nejvyšším, kdy post generálního tajemníka ústředního výboru KSČ (ÚV KSČ) opustil prezident republiky Gustáv Husák. Počínaje listopadem toho roku výměny na postech v předsednictvu ústředního výboru (PÚV) pokračovaly dále. Během dvanácti měsíců se jedenáctičlenné PÚV (jehož členové až na výjimky straně vládli od roku 1969 resp. 1971) proměnilo téměř k nepoznání. Personální a programové změny se děly na pozadí událostí předešlých, nebudeme se tedy omezovat přísně rokem 1987. Přesně naopak by tomu mělo být v případě druhého hraničního letopočtu – roku 1989. Je jasné, že jsem si toto badatelské téma nezvolil náhodně pouze k technické analýze pohybu funkcionářů v rámci struktur politické strany. Popisovaná perioda je obdobím, ve kterém dochází k zajímavému vnitropolitickému i mezinárodnímu pohybu. Moje práce nemá za cíl interpretovat ani rozpad sovětského bloku ani tzv. sametovou revoluci v ČSSR. Chtěl bych se spíše zaměřit na to, jak na některé události reagovala KSČ a jak se její řešení promítly na vztahy uvnitř strany. Konečným datem mého bádání by měl být 17. listopad, resp. týden před ním.

Půjde mi o zachycení dynamiky uvnitř strany. Budu chtít odpovědět např. na otázky, proč se změny ve vedení strany staly až v posledních několika měsících existence komunistického režimu v ČSSR. Proč v Československu probíhala přestavba tak pomalu a jak moc nebo málo byla odvážná. Budu chtít potvrdit či vyvrátit některá dnes populární klišé ohledně vládnoucí garnitury konce osmdesátých let, jenž se mnohdy neopírají o seriózní výzkum. Znova opakuji, že se neuzavřu do vzduchotěsného rámce PÚV. Pro poznání zásadních událostí našich moderních dějin budu sledovat též vývoj v československém hospodářství a v mezinárodní politice. Pochopení změn ve straně bez analýzy jednotlivých politik není možné. Moje práce není v žádném případě univerzální a konečnou interpretací daného problému. Druhá polovina osmdesátých let (či normalizace

obecně) je dosud v české historiografii dosti neprobádaná a nepopsaná oblast. S jistotou mohu říci, že na téma, které nyní zpracovávám, nebyla dosud vydána jediná monografie.

Psaní této práce předcházelo více než roční bádání v archivním fondu 02/1, tedy ve fondu předsednictva ÚV KSČ. Jedná se zejména o zápisy z diskusí předsednictva, předkládané materiály, zprávy „k informacím“ a jiné dokumenty především z oblastí vnitřního chodu strany, politického systému, zahraniční politiky, národního hospodářství či z oblasti represe vůči disentu. Studované materiály jsou z období prosince 1985 až listopadu 1989. Pokusím se tak o interpretaci primárního zdroje. Nahlédl jsem též do fondu Gustáva Husáka. Bohužel, jeho obsah je neúplný a povaha dokumentů téměř o ničem nevypovídá. Archivní dokumenty však nebudou jediným pramenem. Při psaní bych chtěl využívat též tzv. oficiální komunistické zdroje - publikované sjezdové dokumenty a stranický tisk. Velmi cenným zdrojem bude též práce Miroslava Vaňka a jeho životopisná interview.

Tato práce by měla být základem pro mojí další činnost, v níž chci pokračovat v další fázi studia. Je potřeba probádat též dosud nezpracované fondy orgánů strany. Pro dokreslení skutečnosti by bylo výborné znát vyjádření dosud žijících aktérů, jako např. Lubomíra Štrougala.

Množství nasbíraných materiálů zdaleka přesahuje předepsaný rozsah bakalářské práce. Budu se tedy snažit téma příliš nerozmělnit, soustředit se na nejpodstatnější věci a často nezacházet mimo vytyčené téma.

Tolik krátce na úvod. Základní cíl jsem definoval a položil první otázky. Z povahy pramenů je jasné, že odpovídat nebude jednoduché, naopak, další otázky jistě vyvstanou.

1.2. Vztah strana / režim

Chceme-li klasifikovat stranu (KSČ), stranický systém do kterého náleží, či politický režim ve kterém působí, musíme podle G.Sartoriho¹ zkoumat především pravidla *skutečná*, nikoliv pravidla právní. Jinak řečeno, studium Ústavy ČSSR není nejlepším zdrojem poznání fungování strany a politického systému.

Podoba stranického systému komunistického Československa byla v jistých obrysech budována již Košickým vládním programem. Tento dokument byl v dubnu 1945 podepsán reprezentanty šesti politických stran, které se měli podílet na vládě „Národní fronty“.² Vznikl tak uzavřený a limitovaný stranický systém, který vylučoval předválečné pravicové strany, zejména stranu agrární, která patřila mezi nejsilnější strany v době první republiky. Po roce 1948 se komunistům podařilo stranický systém zredukovat na čtyři satelitní politické strany: V Čechách to byly Československá strana lidová (ČSL) a Československá strana socialistická (ČSS). Na Slovensku pak Strana svobody a Strana demokratické obrody.

Nechci se zde dále podrobně zabývat historií a vývojem stran. Podívejme se na klasifikaci stranického systému v daném období, tedy v druhé polovině 80.let. Jak bylo řečeno, byl to systém limitovaný, vstup dalších aktérů byl nepřipustný. V systému fungovalo pět stran (viz výše) s tím, že KSČ měla naprosto dominantní pozici. Podle Sartoriho teorie KSČ klasifikujeme jakožto hegemonickou stranu působící v nesoutěživém stranickém systému. V tomto systému neexistuje soupeření o mandáty a to ani formálně, ani de facto. Poměr počtu křesel pro strany byl dán již před volbami. O možnosti alternace moci se vůbec neuvažuje.³ Sartori zachází tak daleko, že existenci malých stran v tehdejší NDR (tzv.strany „Bloku“, jež měly podobnou funkci jako strany NF u nás) označuje za „podvod“.⁴ Kritik by mohl oponovat, že satelitní strany přece jen zastávají vládní či jiné funkce. Abychom byli konkrétnější, tak např. v 5.volebním období Federálního shromáždění (FS 1986-1989) z celkového počtu 350 poslanců obou komor bylo 242 poslanců z KSČ (včetně KSS), české satelitní strany měly každá 18 poslanců, slovenské strany po čtyřech poslancích a 64 poslanců bylo bezpartijních.⁵ Na kritikovu výtku spolu se Sartorim zareagujeme tak, že „sdílet úřad nemusí ještě znamenat, že je sdílena i moc“.⁶ Podřízenost satelitních stran vzhledem k hegemonické straně doložím jedním konkrétním příkladem. V březnu roku 1987 se měl

¹ Sartori,G.: *Strany a stranické systémy*, 2005 s.220

² Vodička,K., Cabada, L.: *Politický systém České republiky*, 2003 s.46

³ Sartori,G.: *Strany a stranické systémy*, 2005 s.219-235

⁴ tamtéž s. 235

⁵ Ústav pro soudobé dějiny AV ČR: *Dvě desetiletí před listopadem 89, 1993 s.74*

⁶ Sartori,G.: *Strany a stranické systémy*, 2005 s.236

konat IV.sjezd Československé strany lidové. Harmonogram sjezdů a konferencí politických stran, společenských a zájmových organizací sdružených v Národní frontě byl schválen předsednictvem ÚV KSČ. Podle tohoto harmonogramu se konal též IV.sjezd ČSL, jehož obsahová a kádrová stránka byla s předstihem v PÚV schválena. To znamenalo především seznámit vedení KSČ s kandidaturou jednotlivých členů ČSL do vedoucích funkcí,⁷ PÚV mělo k dispozici též program sjezdu, jenž měl vytyčit další orientaci strany „v duchu závěrů XVII.sjezdu KSČ“.⁸ Podobným způsobem se postupovalo v případě IX. celostátní konference ČSS přibližně o měsíc dříve. Není obtížné dále dokazovat hegemonii KSČ v rámci stranického systému, v rámci „parlamentu“.

Slovo „parlament“ není přesný, před rokem 1989 byl politiky pouze zřídka používán. Vládnoucí garnitura moc dobře věděla, že pojem parlament znamená něco jiného, než to, jak ve skutečnosti FS či ČNR a SNR fungují. K čemu tedy KSČ potřebovala zákonodárné sbory, jenž se scházely zpravidla dvakrát ročně na svých jarních a podzimních schůzích? Federální shromáždění bylo dle ústavy „nejvyšším orgánem státní moci a jediným zákonodárným sborem Československé socialistické republiky.“⁹ Z pohledu naplnění ústavy bylo jistě vše v pořádku. Články 36-43 ústavního zákona ČSSR upravují pravomoce FS. Mezi nejdůležitější patří usnášení se na zákonech, schvalování státního rozpočtu či jednání o důvěře vládě ČSSR a schvalování jejího programového prohlášení. Není zde zajímavé popisovat aklamační charakter hlasování v zákonodárných sborech. Mnohem podstatnější je zajímat se o to, kdo skutečně FS řídil a pátrat o původu věcí, o nichž se hlasovalo. Vraťme se tedy k Sartoriho požadavku zkoumat *skutečná pravidla*.

Podle ústavy zasedání FS svolával prezident republiky¹⁰. De jure tomu tak mohlo být, ovšem ve skutečnosti datum svolání schůze FS určovalo PÚV.¹¹ Předsednictvo též rozhodovalo o personálním složení vlád¹² a schvalovalo, či dokonce doplňovalo jejich programové prohlášení. Předseda československé vlády (tehdy L.Štrougal) text prohlášení připravil a předsednictvo mu obvykle uložilo přepracovat znění textu dle připomínek v diskusi.¹³ Předsednictvo též schvalovalo plán úkolů vlády na jednotlivá pololetí. Těchto pár příkladů nám objasňuje, jak vážně můžeme brát text tehdejší ústavy. Můžeme vidět, že dělba moci je popřena absolutní mocenskou nadvládou PÚV. Tato nadvláda byla vyjádřena jednak

⁷ NAČR 02/1 P29/89 b-4

⁸ tamtéž, příloha III/a

⁹ Ústavní zákon č.143/1968 čl.29 Cit. z:

http://abonent.lexdata.cz/lexdata/sb_free.nsf/0/C12571D20046A0B2C12566D40072354B

¹⁰ tamtéž čl. 32

¹¹ Na příklad srovnej s: NAČR 02/1 P7/86 b-3 Usnesení předsednictva ze dne 22.května 1986

¹² NAČR 02/1 P9/86 b-3 Usnesení- Návrh složení vlády ČSSR, vlád ČSR a SSR

¹³ NAČR 02/1 P11/86 b-3

systémem státní správy vytvořené paralelně k orgánům KSČ (stranické orgány byly nadřizeny orgánům státní správy). To potvrzuje také Miroslav Štěpán, jenž byl od roku 1988 členem předsednictva: „...základním nástrojem byla technologie moci, tedy to paralelní řízení věcí. Byl tady ministr a současně tu byl vedoucí oddělení a dělali absolutně stejné věci, s tím rozdílem, že ten na té partaji měl méně peněz než ten ministr, a než ten ministr udělal cokoliiv zásadního, tak to předtím projednával přes řeku v té druhé budově, kde byla stejná struktura, která vlastně sledovala tu strukturu státního zřízení.“¹⁴

Za druhé to byl princip tzv. demokratického centralismu. Demokratický centralismus je dle stanov KSČ ¹⁵ „vedoucí zásadou organizační výstavby a činnosti strany“ (...) který slučuje „jednotnou činnost strany, její pevnou organizační výstavbu a přísnou stranickou disciplínu s nejširší vnitrostranickou demokracií a iniciativou komunistů“. Podstatné je to, že „usnesení vyšších orgánů jsou bezpodmínečně závazná pro všechny nižší orgány.“¹⁶ To je dalším potvrzením stěžejního postavení PÚV v rámci strany a státu. Tato koncentrace moci do rukou několika osob měla za následek mimo jiné to, že předsednictvo na svých jednáních řešilo absurdní záležitosti, které by za normálních okolností řešila nižší instance.

Vedení KSČ po roce 1969 se opět dostalo do postavení, kdy nejenže mělo hlavní roli v oblasti všední *policy making*, ale především zasahovalo a řídilo masové sdělovací prostředky a společenské a zájmové organizace (organizace NF). Co se týká sdělovacích prostředků, tak tam jsme svědky toho, že PÚV je samo tvůrcem novinových článků či znění televizních a rozhlasových zpráv. Na příklad každá příprava zasedání ústředního výboru KSČ (či jiných událostí) zahrnovala též návrh publicity. Předsednictvo rozhodlo o formě, rozsahu, datu vydání a o tom, které noviny zprávu otisknou. Materiály určené veřejnosti schvalovala tisková komise před tím, než je obdržela ČTK. Dále bylo předem určeno, jakou část té které události smí (zpravidla nezvukové) štáby Československé televize či Krátkého filmu natočit.¹⁷ Nejčtenější Československý denník a orgán KSČ, Rudé právo, byl s předsednictvem přímo spojen. Šéfredaktor listu Zdeněk Hoření jakožto člen sekretariátu ÚV se pravidelně zúčastňoval zasedání PÚV.

Předchozími odstavci jsem chtěl poukázat na skutečnou moc, kterou KSČ disponovala nejen ve vztahu ke státním institucím, ale i ve vztahu k obyvatelstvu. Dalo by se říci, že po smrti Brežněva v roce 1982, resp. po nástupu Gorbačova do funkce generálního tajemníka KSSS v roce 1985 již nebylo vyšší instance nad PÚV, ani v Kremlu.

¹⁴ Vaněk, M., Urbášek, P., Vítězové? Poražení? II. díl, 2005 s. 644-645 (interview s Miroslavem Štěpánem)

¹⁵ XVII. sjezd Komunistické strany Československa, Nakladatelství Svoboda 1986 s. 487

¹⁶ tamtéž

¹⁷ Namátkou srov. s: NACR 02/1 P150/86 (Návrh publicity 17. zasedání ÚV KSČ)

Stranu jsme kvalifikovali jako hegemonickou, působící v nesoutěživém stranickém systému. Jak ale kvalifikujeme politický režim, který KSC de facto vytvářela? Pomocí G.Sartoriho a J.Linze komunistické Československo v období normalizace¹⁸ zařadíme do kategorie autoritativních režimů. Linz to upřesňuje a zařazuje Československo do kategorie „post-totalitní autoritativní režim“.¹⁹ Používá přívlastek „post-totalitní“, protože země prošla totalitním obdobím v padesátých letech. Podle Linze v takovém režimu působí privilegovaná strana s monopolem moci, jež má podobné funkce jako strana totalitní, ovšem v nynějším stádiu je nedostatek ideologie a mobilizace mas, tudíž chybí emocionální identifikace lidu s režimem.²⁰ Velmi podobně stejnou věc charakterizuje Sartori. V autoritativním režimu mobilizační snaha jediné strany nejde do hloubky, „je většinou uspokojena pozlátkem – masové demonstrace, masová shromáždění, masový únos k volbám“.²¹

Na rozdíl od totalitního režimu, ten autoritativní nemá ambici prostoupit skrz celou společnost. Předchozí věta jistě vzbuzuje námitky, jelikož můžeme poukázat na totalitní praktiky Státní bezpečnosti a ostatních represivních složek státu. Tuto věc nelze opomíjet ani jí bagatelizovat. Je však třeba vidět kvalitativní rozdíl mezi totalitním a autoritářským režimem. Ačkoliv některé charakteristiky režimu v ČSSR můžeme označit jako totalitní, je třeba říci, že období tzv. normalizace v Československu se opravdu vyznačuje nižší mobilizací obyvatel a absencí skutečné ideologie, ve kterou již lidé nemuseli věřit, a která nyní sloužila pouze k legitimaci režimu. Moje tvrzení o absenci ideologie ve společnosti bych chtěl opřít o výsledky studie zpracované kolektivem pracovníků Vysoké školy politické ÚV KSC s názvem „Stav a tendence rozvoje socialistického společenského vědomí.“ Tento materiál byl PUV předložen V.Bilákem a J.Havlíkem dne 6.ledna 1986. Vzhledem k tomu, že byl materiál tajný, můžeme být k obsaženým datům důvěřiví, ačkoliv se při čtení podobných textů musíme prokousávat typickými frázemi o imperialismu USA apod. Z výzkumu vyplývá, že pouze 40% dělníků se opírá o vědecký světový názor, avšak těch skutečně uvědomělých je jen 15%. V rámci dělnické třídy zpráva uvádí jako značný problém tíhnutí k individualizmu a apolitičnosti, avšak neuvádí se podíl takto smýšlejících lidí. Socialistické vědomí rolnické třídy údajně došlo k pozitivnímu posunu, problémem však zůstává vědomí inteligence. Pouze 20 – 25% této vrstvy bylo aktivními nositeli vědeckého světového názoru. Studie však především poukazuje na to, že je nutné oddělovat aktivní nositele světového názoru a ty, kteří jej pouze manifestují. Tato manifestace je dána jakýmsi pragmatismem a je typická pro značnou část

¹⁸ Normalizací rozumím období let 1969-1989

¹⁹ Linz, J., *Totalitarian and authoritarian regimes*, 2000, s.245

²⁰ tamtéž s. 162-164

²¹ Sartori, G.: *Strany a stranické systémy*, 2005 s.229-230

(blíže nekvantifikováno) technické, středoškolsky vzdělané inteligence. Postoj inteligence je dán vyšší informovaností, jež se opírá o „mimooficiální“ zdroje.²²

1.3. KSČ v polovině osmdesátých let

Jak na tom byla sama strana po ideologické stránce v polovině osmdesátých let? Cílem práce je poukázat na to, že významnější změny jak v personální tak programové oblasti se udály až v roce 1987. Můžeme říci, že po potlačení Pražského jara, resp. od roku 1971 neexistovala významnější dynamika uvnitř strany. Tento stav byl dán dvěma základními pilíři: Za prvé to byla tzv. „Brežněvova doktrína“, kterou můžeme definovat jako prosazení a udržení politického vlivu SSSR vojenskými prostředky. Tato doktrína byla akceptována novým vedením a legalizovala tak politiku jež byla vtělena do druhého pilíře - do textu s názvem „Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII.sjezdu KSČ“. Tento text byl publikován v březnu roku 1971 a je velmi zajímavé, že se na tento materiál strana odvolávala až do zániku komunistického režimu v ČSSR. „Poučení“ ukazuje na viníky krize, jež oslabili vedoucí úlohu strany a nastoluje tuhý centralismus, který přetrvává sedmdesátá i osmdesátá léta. Oba vzájemně provázané pilíře tedy nemají s ideologií nic společného, jde primárně o udržení moci. Ideologické fráze mají tuto politiku pouze legitimizovat.

Brežněvova doktrína v jistém okamžiku pominula a v tom momentu je zajímavé, jakým způsobem s novou situací jednotlivé země nakládají. O tom blíže ve třetí kapitole.

²² NAČR 02/1 P148/86

2. Fungování strany

2.1. Organizační struktura

Velmi stručně popíši organizační strukturu KSČ v období, které nás zajímá. Vycházím přitom z oficiálních pramenů, především ze stanov strany přijatými XVII.sjezdem v roce 1986. Ať tato krátká část slouží k porovnání se skutečnou praxí, kterou se budeme zabývat hned na následujících stranách.

Podle stanov strany²³ je KSČ budována podle územní a výrobní zásady. Základní organizace se sdružují do okresních a krajských organizací. Nejvyšším orgánem strany je sjezd strany. Řádný sjezd se koná jednou za pět let a ten, mimo jiné, volí ústřední výbor a ústřední kontrolní a revizní komisi (ÚKRK).

Ústřední výbor strany podle stanov řídí v období mezi sjezdy veškerou práci strany – v duchu usnesení sjezdů řeší otázky dalšího rozvoje socialistické společnosti, kontroluje plnění stranických usnesení, usměrňuje činnost zastupitelských orgánů, vlád, schvaluje návrhy na členy vlád, schvaluje rozpočet strany, atd. Ústřední výbor, který měl 135 členů a 61 kandidátů zasedal minimálně třikrát do roka. Volil ze svého středu předsednictvo k řízení práce mezi zasedáním ÚV (11 členů a 6 kandidátů), sekretariát k řízení běžné práce, generálního tajemníka a tajemníky (8) ÚV.

Co se týče organizace KSČ na Slovensku, Komunistická strana Slovenska (KSS) byla jen územní organizací KSČ, tvořily jí čtyři krajské organizace a ve své činnosti se řídila usnesením sjezdu a ústředního výboru KSČ.

Neméně zajímavou věcí je analýza členstva strany. V důsledku „normalizačních“ čistek na začátku sedmdesátých let bylo vyloučeno přes půl milionu členů.²⁴ Během let jejich počet narostl zpět z 1 194 191 členů v roce 1971 na 1 651 548 členů v roce 1986.²⁵ Nejvíce členů bylo zastoupeno ve věkové skupině 18-35 let, průměrný věk člena byl asi 44 let (údaj z roku 1981). Co se týče sociálního složení ekonomicky činných komunistů, přibližně 40% zaujímali dělníci, taktéž 40% inteligence, 10% členové JZD a zbytek ostatní.²⁶

²³ XVII.sjezd KSČ, Praha, 1986 s.490-494

²⁴ Vodička, K., Cabada, L.: *Politický systém České republiky*, Praha, 2003, s.51

²⁵ NAČR 02/1 P150/86 – Grafická publikace pro delegáty XVII.sjezdu KSČ

²⁶ tamtéž

2.2. Zasedání předsednictva

V minulé kapitole jsme se zabývali významem PÚV v rámci celého politického režimu. Nadále se budeme přesvědčovat o významu tohoto orgánu, o němž se stanovy KSČ zmiňují pouze na jednom jediném řádku osmi slovy. Píše se zde, že předsednictvo řídí práci strany mezi zasedáním ÚV. Více není fungování předsednictva definováno.

PÚV zpravidla zasedalo jedenkrát týdně. Abych byl přesnější, tak na období od XVII.sjezdu, tedy od dubna 1986 do listopadu 1989 připadají v průměru tři zasedání do měsíce. Oproti období mezi šestnáctým a sedmnáctým sjezdem (1981-1986), kdy se za jeden měsíc konaly dvě nebo tři schůze. Jde tedy o vzestup. Zvláště v letech 1988-89 můžeme vidět, že se PÚV konalo téměř každý týden. Schůze začínaly zpravidla v 10 hodin. Na každou schůzi byl připraven „pořad jednání“, který často míval i více než dvacet bodů. Pořad jednání schvaloval generální tajemník. Obvykle prvních pět až deset bodů jednání bylo závažnějšího charakteru, především z oblasti hospodářství, zahraniční politiky či chodu strany. Body z vyšším pořadovým číslem byly často velmi banální jako např. udělování státních vyznamenání, nebo se jednalo o záležitosti, které bývaly rychle a bez diskuse schváleny. K jednotlivým bodům byly předkládány materiály, návrhy usnesení a přílohy různého charakteru. Příslušný bod jednání uvedl člen nebo členové PÚV, jenž měli danou věc na starost. Po úvodním slově následovala diskuse, jenž byla zaznamenávána Jaroslavem Molkem (vedoucím všeobecného oddělení ÚV KSČ). Záznamy o hlasování neexistují, hlasovalo se zpravidla konsenzem. Přijatá usnesení prováděli pověřeni členové PÚV, či jiní přizvaní hosté. Předsednictvo si často k jednotlivým bodům zvalo členy vlády či jiné stranické a státní funkcionáře. Předsednictvu byly také předkládány tzv. materiály „k informaci“, které nebyly předmětem diskuse.

Jak bylo řečeno, předsednictvo bylo voleno ústředním výborem. Kdo v předsednictvu zasedal?²⁷ V době před a po XVII. sjezdu bylo předsednictvo jedenáctičlenné: Generální tajemník ÚV KSČ, dva tajemníci ÚV KSČ, první tajemník ÚV KSS, předseda federální vlády, předsedové české a slovenské vlády, předseda federálního shromáždění, předseda České národní rady, předseda Ústřední rady odborů a konečně vedoucí tajemník pražského MV KSČ. Po XVII. sjezdu se rozrostl počet kandidátů předsednictva ze tří na šest. Avšak členové a kandidáti PÚV nebyli jediní, kdo se schůzi předsednictva zúčastňovali. Kromě nich byli vždy přizváni ostatní tajemníci ÚV (nečlenové předsednictva), šéfredaktor Rudého práva

²⁷ Schéma změn uvádím v příloze.

Zdeněk Hoření, předseda ÚKRK Jaroslav Hajn, vedoucí kanceláře generálního tajemníka Jaroslav Máček a vedoucí všeobecného oddělení ÚV Jaroslav Molek. Poslední dva jmenovaní se do diskusí vůbec nezapojovali.

Členy sekretariátu ÚV KSČ byli generální tajemník a tajemníci, šéfredaktor Rudého práva a předsedkyně Československého svazu žen.

Reálnou moc však drželo jedenáct členů PÚV. Pojďme si představit vedení strany tak, jak zasedalo po XVII.sjezdu.²⁸

Od dubna 1969 byl generálním tajemníkem strany **Gustáv Husák** (*1913). Ačkoliv byl stoupencem Dubčkovy politiky a od dubna 1968 též místopředsedou vlády ČSSR, během roku otočil a stal se symbolem a vůdcem tzv. normalizace. V roce 1975 byl zvolen prezidentem republiky.

Za „druhého muže“ KSČ je považován **Vasil Bil'ak** (*1917). Tajemníkem ÚV a členem PÚV byl od dubna 1968. Patřil mezi odpůrce Pražského jara, po vpádu vojsk Varšavské smlouvy se těšil důvěře sovětského vedení. Až do svého odstoupení byl hlavním představitelem konzervativního křídla v KSČ. V PÚV měl na starost především zahraniční politiku a ideologickou práci. Ve Federálním shromáždění zasedal nepřetržitě od roku 1960, byl členem jeho předsednictva.

Peter Colotka (*1925) byl členem PÚV od roku 1971. V roce 1968 se stal místopředsedou vlády ČSSR a roku 1969 byl navíc jmenován předsedou vlády SSR.

Karel Hoffmann (*1924) byl v letech 1967-68 ministrem kultury a informací, v letech 1969-71 ministrem spojů ČSSR. V roce 1971 se stal předsedou Ústřední rady odborů a členem PÚV. Kromě toho byl také v předsednictvu FS.

Alois Indra (*1921) zastával v letech 1962-63 funkci ministra- předsedy Státní plánovací komise. Poté až do roku 1968 ministrem dopravy. Členem PÚV a předsedou FS se stal roku 1971.

Miloš Jakeš (*1922) působil v letech 1966-1968 jako náměstek ministra vnitra. V letech 1968-1977 pracoval jako předseda ÚKRK KSČ, od roku 1977 tajemníkem ÚV a od roku 1981 členem PÚV. Toho času též členem předsednictva FS.

²⁸ Vycházím z kádrových materiálů strany: NAČR 02/1 P9/86

Antonín Kapek (*1922) byl kandidátem PÚV již v letech 1962-68. V roce 1970 se stal jeho členem. Pracoval jako vedoucí tajemník městského výboru KSČ v Praze, byl též poslancem FS.

Josef Kempný (*1920) se stal členem PÚV v roce 1969. Od roku 1981 byl předsedou České národní rady.

Josef Korčák (*1921) zastával v letech 1962-63 post ministra výstavby, poté až do roku 1969 ministrem pověřeným vedením Úřední správy energetiky. Není bez zajímavosti, že Josef Korčák měl pouze základní vzdělání, byl poslancem FS a členem PÚV se stal v roce 1970.

Jozef Lenárt (*1923) byl v letech 1963-68 předsedou vlády ČSSR. V PÚV od roku 1970, spolu s tím vykonával funkci prvního tajemníka ÚV KSS. Taktéž byl poslancem FS.

Lubomír Štrougal (*1924) se stal členem PÚV v roce 1968. V letech byl 1959-1961 ministrem zemědělství, poté v letech 1961-1965 ministrem vnitra. V dubnu 1968 zastával devět měsíců funkci místopředsedy vlády, od roku 1970 byl předsedou vlády ČSSR. Zasedal též ve FS. Lubomír Štrougal je považován za pragmatika oponujícího konzervativnímu jádru. Zda-li ho můžeme nazvat přímo reformátorem, je jedna z ústředních otázek této práce.

2.3. Příprava sjezdů a zasedání ÚV – praktická práce PÚV

V předchozích pasážích jsem popisoval organizační strukturu a vliv jednotlivých orgánů na chod strany. V této podkapitole se blíže podíváme na to, jak v praxi fungovala práce ústředního výboru a předsednictva. Abychom pomalu opustili úvodní část práce a přiblížili se k chronologickému zkoumání procesu změn, podívejme se na přípravu XVII.sjezdu KSČ z pohledu vedoucích orgánů.

Svolání sjezdu se uskutečnilo na 15.zasedání ÚV KSČ dne 18.června 1985. Byl navržen datum 24.březen 1986 a spolu s tím i program sjezdu. Gustáv Husák ve svém projevu ocenil výsledky plnění XVI.sjezdu a předestřel, že 17.sjezd poukáže na trvalé zdroje úspěchů a stanoví základní úkoly na příštích 5 let s orientací do roku 2000.²⁹ Prakticky od té doby počaly přípravy sjezdu.

První věcí kterou bych se chtěl zabývat byla diskuse a realizace změn stanov strany. Ta proběhla poprvé na 145. schůzi předsednictva 4.prosince 1985. Potřeba úprav stanov byla zdůvodněna tím, že poslední změny byly provedeny na XIV.sjezdu a od té doby došlo

²⁹ 15.zasedání ÚV KSČ, Nakladatelství Svoboda, 1985

k posunu. Ať byl tento posun myšlen jakkoliv, diskuse o úpravách se pohybovala v bezvýznamných mezích symboliky znění jednotlivých formulací a technických záležitostí jako je např. periodicita zasedání ZO, OV a KV. Vasil Biľak např. vznášel otázku, zda-li by neměl být minimální počet zasedání ÚV snížen ze tří na dvě za rok tak, jak tomu je v KSSS. Tento požadavek schválen nebyl. Závěrečné slovo a shrnutí provedl Gustáv Husák, jenž navíc zdůraznil, že není třeba opisovat ze stanov KSSS, jelikož mají jiné podmínky.³⁰ Mikulášovi Beňovi³¹ bylo uloženo zaslat návrh úprav k vyjádření krajským výborům, členům a kandidátům ÚV KSC a ÚV KSS. K projednávání tohoto bodu se předsednictvo vrátilo dne 8.ledna 1986. Na 147.schůzi byl předložen a schválen návrh úprav stanov. „Návrhy a připomínky členů předsednictva ÚV KSC jsou převážně zapracovány v návrhu změn ve stanovách strany“.³² Slovo „převážně“ znamená, že pokud se návrhy dvou členů předsednictva v jedné konkrétní věci rozcházejí, byl (zcela logicky) zapracován návrh pouze jednoho z nich. Jinými slovy- většinu změn prosadilo PÚV. Příloha IV/b stejného bodu je výčtem celkem 44 návrhů KV a oddělení ÚV, jenž nebyly zapracovány do návrhu změn. Ačkoliv úpravy stanov nebyly zásadního charakteru, vidíme zde princip demokratického centralismu v praxi. Debata na nižších úrovních proběhla, avšak rozhodující slovo mělo centrum. Ačkoliv došlo k údajnému posunu od XIV.sjezdu, změny stanov tomu neodpovídají. Především došlo k tomu, že se doplnilo slovo „socialismus“ či „socialistický“ tam, kam to jen šlo. Velmi zajímavá je změna formulace v hlavě I., čl.2 o povinnostech člena strany. Zatímco dříve byl člen povinen „...svěřené funkce vykovávat v souladu se *stanovami strany a Ústavou ČSSR*“, po změně plnil funkce „v souladu se *stanovami strany a socialistickou zákonností*“.³³ Socialistická zákonnost byla povznesena nad ústavu státu. Takto upravené stanovy byly připraveny ke schválení sjezdem.

Mezi 22.lednem a 18.březnem 1986 připravilo předsednictvo snad všechny detaily sjezdu. PÚV diskutovalo dokonce o tom, jaký balkón v Paláci kultury otevřít či kolik sedadel v té které části sálu bude obsazených. Mnohem zásadnější je však vidět zosnování každé minuty sjezdového jednání, přípravu každého dokumentu. Již 5. února bylo rozhodnuto, kolik delegátských návrhů může být předloženo, kolik návrhů bude předkládat ten který KV a bylo doporučeno, aby návrhy podávaly především z řad „příkladných stranických funkcionářů a zasloužilých aktivních členů.“³⁴ Práce na „Zprávě ÚV KSC o plnění závěrů XVI.sjezdu“,

³⁰ NAČR 02/1 P145/85 b-0 (Zápis z diskuse)

³¹ Mikuláš Beňo byl jedním z tajemníků ÚV- nečlenů předsednictva.

³² NAČR 02/1 P147/86 b-3 Příloha IV/a s.6

³³ tamtéž, Příloha III s. 15

³⁴ NAČR 02/1 P149/86 b-8 Příloha III s.5 (Zásady pro výběr hostů XVII.sjezdu)

volebním či jednacím řádu není snad tolik překvapující. Velmi zarážející je fakt, že se PÚV přímo podílela na podobě „Zprávy o činnosti ÚKRRK KSČ“ a na „Přehledu o činnosti ÚKRRK KSČ mezi XVI. a XVII.sjezdem“. Návrhy těchto materiálů předložil J.Hajn (předseda ÚKRRK) a předsednictvo mu doporučilo „využít připomínek z diskuse při dopracování zprávy“.³⁵ Z povahy přístupných materiálů můžeme dovodit, jak moc nezávislý byl orgán, jenž měl PÚV kontrolovat.

Na začátku této kapitoly jsem předeslal, že se budu zabývat též praktickým fungováním a skutečnou úlohou ústředního výboru. Nyní se nám hodí podívat se na tuto oblast, protože přípravou sjezdu se formálně zabývalo též 17.zasedání ÚV, které bylo předsednictvem svoláno na 20.únor 1986 do Španělského sálu Pražského hradu. Hlavním bodem programu bylo projednávání návrhů dokumentů ÚV pro XVII.sjezd. Tak jako obvykle měl být po úvodním slově Gustáva Husáka schválen program zasedání, složení komisí a návrh publicity. Poté měli členové a kandidáti ÚV studovat předložené písemné návrhy a další materiály. Písemné připomínky k těmto návrhům mohli podávat do 14:00 hodin. Je zjevné, že většina členů ÚV netušila o čem vlastně hlasuje. Podle plánu PÚV³⁶ bylo každému rozdáno celkem 11 různých materiálů, které vzhledem k rozsahu nebylo možné během několika hodin prostudovat. Dokumentů pro sjezd bylo rozdáno konkrétně pět. Ze všech jedenácti předložených materiálů si členové a kandidáti mohli ponechat pouze tři z nich. Ostatní musely být na závěr staženy. Je nutné navíc říci, že ÚV neprojednávalo všechny záležitosti připravené předsednictvem. Je naprosto logické, že již zmiňovanou zprávu ÚKRRK nikdo mimo PÚV neviděl a ani nemohl vidět, jelikož byla tajná.

Aklamační charakter ÚV je myslím zjevný. Chtěl bych však říci, že přípravy předsednictva jednotlivých zasedání ÚV byly mnohdy ještě důkladnější. Bylo např. předem rozhodnuto, kdo vystoupí v diskusi na plénu ÚV. V dokumentech ze kterých čerpám³⁷ bylo dokonce zaznamenáno, kolikrát v minulosti již dotyčný v diskusi vystoupil.

Schválením sjezdových dokumentů ústředním výborem však přípravy zdaleka neskončily. Detailně byl vypracován návrh publicity. Ten spočíval mimo jiné v tom, jak uvedl Gustáv Husák v diskusi již 5.února, „dát nekomunistické novináře mimo palác“³⁸ Co je však nejpodstatnější na této věci, PÚV na své 153. schůzi schválilo znění samotného usnesení sjezdu – týden před jeho konáním.

³⁵ NAČR 02/1 P149/86 b-5 (Přijaté usnesení)

³⁶ NAČR 02/1 P149/86 b-2 Příloha III s. 1-5

³⁷ NAČR – Fond Gustáva Husáka – nezpracováno, složka ÚV 1986-1987

³⁸ NAČR 02/1 P149/86 b-0 (Diskuse)

Toto vše zde uvádím proto, aby bylo jasné, jakým způsobem byly stanovy naplňovány. Na příkladech jsem demonstroval, jak spolehlivě fungoval demokratický centralismus a jakou úlohu v politice strany hrály nižší stupně. Ukázal jsem, že sjezd, jakožto nejvyšší orgán KSC je spolu s ÚV pouze nástrojem v rukou jedenácti členů PÚV. Mimochodem XVII.sjezd, který se konal ve dnech 24.- 28.března zvolil stejné složení předsednictva, pouze Ignác Janák se stal novým kandidátem. Samotná analýza sjezdových projevů by nebyla zajímavá. Můžeme se ovšem podívat na již počínající rozdíly mezi sebekritickou rétorikou Gorbačova provolávající demokratizaci na XXVII.sjezdu KSSS (25.2-6.3.1986) a mezi Husákovými projevy oslavující pokrok socialismu v ČSSR.³⁹ Též je zajímavé srovnání stanov obou stran. Ačkoliv se může na první pohled zdát, že jsou psány jako přes kopírák (což je dědictví doby minulé), při podrobnějším zkoumání se přesvědčíme, že KSC tentokrát skutečně neopisovala. Jednou z podstatných novinek u KSSS byly tajné volby stranických orgánů, o čemž v KSC v té době nemohla být zatím řeč.⁴⁰

³⁹ Srov. s: XXVII.sjezd KSSS-Dokumenty a materiály, Nakladatelství svoboda, 1986

⁴⁰ Tajné volby do stranických orgánů měly být zapracovány do stanov po XVIII.sjezdu KSC v květnu 1990.

3. Změny uvnitř KSČ

3.1 Štěpení v PÚV

Rozpory mezi členy předsednictva, které znamenaly změny, se odehrávaly na pozadí každodenních problémů chodu země. Jednou z oblastí byla bezesporu hospodářská politika. Zde můžeme vysledovat prvopočátky názorového štěpení v rámci PÚV, které se později prohloubilo s diskusemi o přestavbě hospodářského mechanismu.

Dne 27.srpna 1986 předsednictvo jako každé pololetí projednávalo „Zprávu o vývoji národního hospodářství a plnění státního plánu za 1.pololetí 1986“, kterou předkládal Federální statistický úřad, Státní plánovací komise, Federální ministerstvo financí a Státní banka československá. Nebudeme podrobně analyzovat tuto zprávu, ani studovat stav československého hospodářství. Není však bez zajímavosti, že zpráva jasně hovoří o zpomalení růstu národního důchodu, nesplnění plánu v oblastech energetické náročnosti, těžby uhlí, efektivnosti vývozu energií, dále v oblasti výstavby, sklizně a zahraničního obchodu, jenž zejména s nesocialistickými zeměmi rapidně klesal. V neposlední řadě zpráva přiznávala nedostatek běžného spotřebního zboží a také to, že „přes dílčí zlepšení se nedosahuje plánovaných úkolů...“⁴¹ O tom, jak závažná zpráva byla, svědčí diskuse předsednictva. Velká jen velká škoda, že se této schůze neúčastnili Vasil Biřak a Miloš Jakeš, kteří byli omluveni. K projednávání bodu 1 bylo pozváno 6 dalších osob, mezi nimi také předseda Státní plánovací komise S.Potáč, který zprávu představil. Do řeči mu vstoupil Gustáv Husák, jenž byl zjevně rozladěn výsledky zprávy: „*Soudruh Potáč uklidňuje, ale při studiu zprávy jsem klid nepociťoval...jsou plněné úkoly dané XVII. sjezdem nebo ne...zlepšuje se systém řízení nebo ne? Jak to je??*“⁴² Z následné diskuse je vidět bezobsažnost a obecnost jednotlivých příspěvků, z nichž se lehce vymyká osobnost Lubomíra Štrougala, jehož diskusní příspěvky byly obvykle rozsáhlejší, kritické a často nekonformní s většinou v předsednictvu. Konkrétně ve věci neplnění plánu poukazoval na to, že se nesmí přidávat práce těm, kdo plán plní a brát je neplničům. Tato praxe podle něj fungovala v minulosti. Dotkl se též problematiky platů a naznačil, že se bude muset vyřešit otázka mezd dělníků tam, kde se plán

⁴¹ NAČR 02/1 P14/86 b-1

⁴² NAČR 02/1 P14/86 b-0 (Diskuse)

neplní. Jedním dechem však dodává, že na sociální konflikty společnost není ještě připravena.⁴³

Mluvíme-li o hospodářské politice, další zásadní problematikou se PÚV zabývalo 17.prosince 1986. Na pořadu bylo projednávání „Zprávy o nepravdivém vykazování plnění plánovaných úkolů a ukazatelů v hospodářských organizacích“, kterou předložil Výbor lidové kontroly ČSSR. Zpráva poukazovala na fakt, že v polovině ze 79 kontrolovaných podniků se zjistilo zkreslování vykazovaných údajů.⁴⁴ Předsednictvo tím bylo značně zaskočeno. I zde vidíme jakousi diferencovanost postojů jednotlivých členů. Třeba Karel Hoffmann poukazoval na to, že ačkoliv je to otřesné, jde přeci o jednu z negativních stránek našeho hospodářství. To si uvědomoval i Gustáv Husák, jenž řekl, že zjištění není přece žádnou novinkou.⁴⁵ Předsednictvo si tedy velmi dobře vědělo, jak na tom hospodářství je, ačkoliv oficiální tisk tvrdil pravý opak.

Na stejné schůzi, jenž byla poslední v roce 1986 se úplně poprvé pracovalo na programu, který známe pod názvem „Přestavba hospodářského mechanismu“. Důvodem realizace tohoto programu bylo urychlování ekonomického a sociálního rozvoje vytyčeném XVII.sjezdem strany pro období do roku 2000. Bylo konstatováno, že nejpozději do konce roku 1987 musí být zveřejněn komplexní dokument včetně časového postupu realizace přestavby. Základní teze přestavby byly vyřčeny - zdokonalení plánování a řízení, zvýšení efektivity celé soustavy řízení a zkvalitnění přímé řídicí práce. Proces měl respektovat a více využívat socialistické principy řízení společnosti a ekonomiky, především vedoucí úlohu KSČ. Do řízení měly být více zapojeny pracovní kolektivy.⁴⁶ Bylo vypracováno 37 zásad⁴⁷ pro postupné přebudování hospodářského mechanismu. Právě zásada č.36 pojednávala o účasti pracujících na řízení. Předsednictvo diskutovalo o zveřejnění těchto zásad, Karel Hoffmann požadoval zvážít zveřejnění zásady č.36!! Většina členů byla pro zveřejnění. Alois Indra, vědom si toho, že se reforma odkládat nedá, požadoval „vytvořit *atmosféru* celospolečenské diskuse“. Lubomír Štrougal řekl, že reforma všechno nevyřeší a že se tyto věci měly začít řešit nejpozději v roce 1983.

⁴³ tamtéž

⁴⁴ NAČR 02/1 P23/86 b-6 Příloha III

⁴⁵ NAČR 02/1 P23/86 b-0 (Diskuse)

⁴⁶ NAČR 02/1 P23/86 b-3 Příloha I

⁴⁷ tamtéž, Příloha III

3.2. Přestavba?

Hrubé obrysy procesu, který známe jako „přestavba“ nastínil M.S.Gorbačov již na dubnovém plénu ÚV KSSS v roce 1985.⁴⁸ Proces přestavby v hospodářské oblasti měl odvrátit stagnaci sovětského hospodářství, reformovat jeho extenzivní charakter. Gorbačov hlásal návrat k Leninovi a připustil „nutnost využívat formy, které podle přísných měřítek nemusí být vlastní socialismu a v tom či onom se dokonce mohou rozcházet s všeobecně uznávanými představami o socialistické výstavbě“.⁴⁹ Program reformy byl přijat plenárním zasedáním ÚV KSSS v červnu 1987. Vedle hospodářské přestavby probíhal podobný proces v oblasti politiky a společnosti. Tímto tématem se zabývalo plénum ÚV KSSS v lednu 1987 a týdeník Tribuna o jednání přinesl rozsáhlé shrnutí. Nehodnotím zde, zda-li teze vycházející z KSSS jsou novátorské, převratné nebo naopak jen kosmetické a neodvážné. Jisté je to, že Československá veřejnost se seznámila s jasným poselstvím z Moskvy, jenž vyhláší demokratizaci ve výrobě, změny mechanismu volebního systému, prostor pro kritiku, kontrolu zdola posílením kontrolních orgánů, atd.⁵⁰

O závěrech lednového pléna informoval ministr zahraničí SSSR E.A.Ševarnadze v Praze ve dnech 4.-5. února 1987 své protějšky Gustáva Husáka a Lubomíra Štrougala. Ševarnadzemu bylo vyjádřeno „vysoké ocenění obsahu a závěrů lednového zasedání ÚV KSSS, které se stávají mimořádným impulsem pro práci KSČ...“⁵¹ Ševarnadze zdůraznil, že každá bratrská strana vypracovává politiku na základě svých specifických podmínek.⁵² O těchto specifických podmínkách se zmíním ještě později. Je nutné však podotknout, že přestavba nebyla jen politickým programem, procesem probíhajícím (více či méně) v SSSR a v satelitních státech. V našich podmínkách (a ve větší míře též v NDR) byla přestavba jakýmsi universálním pojmem, kterým se dalo mnoho ospravedlnit, na který se snadno mohlo odvolávat a na druhou stranu, na který se snadno dalo cokoliv svádět. Je zjevné, že československé vedení si s přestavbou nevědělo rady a že tvrzení o „vlastních podmínkách“ bylo něčím zcela novým.

Výsledky lednového pléna ÚV KSSS a zřejmě také Ševarnadzeho návštěva podnítily vážnou diskusi. Ta se v předsednictvu konala dne 18.února 1987 a pokračovala ještě o týden později 26.února. Zápis diskuse z obou dnů byl uložen v neoznačené obálce která se

⁴⁸ Gorbačov, M.,S., Přestavby a nové myšlení pro naši zemi a pro celý svět, 1987, s.19

⁴⁹ tamtéž s.21

⁵⁰ Tribuna, č.8 25.února 1987

⁵¹ NAČR 02/1 P27/87 b-7 Příloha III/1 (Informace o průběhu a výsledcích návštěvy ministra zahraničí SSSR)

⁵² tamtéž

nevztahovala se k žádnému konkrétnímu bodu jednání. Pravděpodobně šlo však o reakci na Ševarnadzeho návštěvu a nepochybně též na publikování závěrů lenového pléna (viz citovaný článek v Tribuně dne 25. února 1987). Dne 18. února se diskuse zúčastnili většinou členové PÚV, kandidáti se dostali ke slovu o týden později. Zápis diskuse⁵³ obsahuje 94 stran formátu A5. Ačkoliv může být zkreslen zapisovatelem J. Molkem, obsah je velmi cenným zdrojem a pravděpodobně jediným svědectvím této debaty. Cenný je jednak proto, že se o něm aktéři ve svých pamětech nezmiňují a jednak proto, že takto otevřenou a přímočarou diskusi PÚV jistě dlouho nezažilo. Z ručně psaného, bodového zápisu je velmi obtížné vyvozovat obecně platné závěry ohledně názorů, postojů a vztahů jednotlivých členů PÚV. Pokusme se však o to.

Diskuse se zúčastnili všichni členové kromě omluveného Aloise Indry, jehož příspěvek vyl přečten z jeho dopisu. První vystoupil Gustáv Husák, poté Lubomír Štrougal a Vasil Biľak. Úvodní slovo G. Husáka předesílalo fakt, že po publikování dokumentů lednového pléna ÚV KSSS vyvstávají ve veřejnosti i ve straně otázky, „co budeme dělat“? Upozornil též, že všichni, kteří mají výhrady k socialismu v ČSSR, se odvolávají na Gorbačova.

Zaměříme-li se nyní pouze na přestavbu obecně, je zajímavé pozorovat (s ohledem na povahu materiálu) lehké odchylky jednotlivých diskutujících. Štrougal považuje přestavbu za „univerzální program pro všechny socialistické země“. Naproti tomu Biľak sice připouští zavedení některých věcí do praxe, ale zároveň upozorňuje, že v Československu je jiná situace a že zatímco v SSSR „začali ztrácet tempo“, u nás tomu tak není. Upozorňuje též na věci, o kterých zatím ani v SSSR není jasno. Z jediného zdroje nemůžeme stoprocentně říci, že se Biľak vůči přestavbě přímo vymezoval, avšak jeho zdrženlivost potvrzují též Zdeněk Hoření⁵⁴ nebo Miloš Jakeš ve svých pamětech.⁵⁵ Dále např. Karel Hoffmann řekl, že ne všechno co je naléhavé v SSSR je naléhavé i u nás. Přestavba má být provedena pod vedením strany, „jinak by to šlo přes naše hlavy“. Korčák připomněl, že existují obavy, kam až to v SSSR půjde. Podle Lenárta bychom neměli přestavbu „přijímat skepticky s kyselým ksichem“. Colotka se pravděpodobně obával přehnané kritiky minulé doby. Většina diskutujících si velmi dobře uvědomovala, že nelze vývoj v SSSR přehlížet. Po téměř dvou desetiletí poslušného přijímání direktiv z Moskvy toto byla nová situace, se kterou neumělo vedení strany naložit. Ačkoliv můžeme vidět jakési konzervativní křídlo kolem Biľaka a na druhé straně křídlo „reformní“ kolem Štrougala, většinový názor na přestavbu vystihuje nejlépe kandidát předsednictva Jan Fojtík jehož řeč můžeme interpretovat tak, že přestavbě se

⁵³ NAČR 02/1 P27/87 neoznačeno

⁵⁴ Vaněk, M., Urbášek, P., Vítězové? Poražení? II. díl, 2005 s. 161

⁵⁵ Jakeš, M., Dva roky generálním tajemníkem, 1996, s. 71

vyhnout nemůžeme, protože ji od nás lidé očekávají. Zároveň dodává, že „ti co spekulují s recidivou roku 1968 jsou a zůstanou mimo hru.“ Fojtíka bychom zařadili též do „Biřakovy“ skupiny.

Studovaný záznam diskuse však ukryvá více, než jen reakce na lednové plénum KSSS. Ve druhé kapitole jsem se zabýval praktickým fungováním KSČ a jejím rozporem se stanovami. Je příjemné, že moje závěry o fungování strany potvrzují vlastními ústy sami vedoucí představitelé. Ačkoliv reálné výsledky politické přestavby v ČSSR jsou přinejmenším diskutabilní, ze studovaných materiálů je jasné, že si problém koncentrace moci do vlastních rukou uvědomovali. První věci, která byla diskutována a se kterou všichni souhlasili byly tajné volby do stranických orgánů, tedy věc, která v SSSR již fungovala. Někteří členové PÚV zašli ještě dále:

Překvapivě Vasil Biřak mluvil velmi otevřeně o tom, že by členové a kandidáti ústředního výboru na plénu měli mít větší volnost a že by se nemělo dopředu určovat kdo a jak bude diskutovat.

Karel Hoffmann se dotkl formálnosti jednání zastupitelských orgánů kde se předem předávají příspěvky, předem určují otázky a předem stanovují odpovědi. V PÚV by podle něj podobné volnější diskuse měly probíhat častěji.

Antonín Kapek požadoval rovnoprávnost členů PÚV tak, aby slovo každého platilo stejně. Podotkl, že plénum ÚV je formálně totéž co FS. Kapek byl patrně v opozici vůči „konzervativnímu křídlu“, což ho později stálo místo v PÚV. V diskusi upozornil, že interview Vasila Biřaka pro Rudé právo bylo bez souhlasu PÚV, který by každý jiný člen musel mít. Biřak opáčil, že bude-li soudruh Kapek chtít, může ještě dnes mít interview pro Rudé právo.

Předseda České národní rady Josef Kempný v diskusi připustil metody formálního průběhu jednání ČNR a doplnil, že by se nebál toho, aby poslanci neplánovaně vystupovali s interpelacemi.

Josef Korčák též připustil svobodnou diskusi v ÚV tak, aby se nečetly jen připravené elaboráty.

Miloš Jakeš se sporných témat nedotkl, na rozdíl od Jozefa Lenárta, který mimo jiné navrhoval volit ministry.⁵⁶

Dva dny diskusí byly skutečným vyvětráním něčeho dobou velmi zatuchlého. Byla probírána úloha NF v politickém systému, jenž neměla v budoucnu sloužit jen k volbám. Co

⁵⁶ NAČR 02/1 P27/87 neoznačeno

se týče voleb, Jindřich Poledník připomněl, jak je přijímán s rozpaky způsob jakým jsou dosahovány volební výsledky nad 99%. Debata byla opravdu otevřená, avšak nás by měly zajímat především její praktické výstupy a výsledky. Přes přiznání nestandardního typu politiky převládá v PÚV opatrnost. Ve všech přístupných dokumentech je neustále zdůrazňována vedoucí úloha strany a varování před nepřáteli, kteří čekají na příležitost.⁵⁷ Po těchto jednání byly ustaveny komise, jež měly vypracovat novou Ústavu ČSSR a další dokumenty týkající se politického systému.

3.3. Odchod J. Korčáka z předsednictva, K. Hoffmann tajemníkem ÚV

První významnou personální změnou v PÚV za posledních několik let byl odchod tehdy pětadesátiletého Josefa Korčáka do důchodu. Tato změna není zajímavá proto, že odešel nevýrazný předseda vlády ČSR. Zajímavá je kvůli tomu, kdo na jeho místo přišel. Oficiálně Korčák odešel na vlastní žádost ze zdravotních důvodů.⁵⁸ Alternativní zdůvodnění nabízí Miloš Jakeš: „*On (Adamec) se vytahoval, že dělá všechno za Korčáka, Korčák na to víceméně mlčel, pak řekl, já to dál dělat nebudu a jdu do důchodu.*“⁵⁹ I z dalších vyjádření vyplývá, že velmi ambiciózní místopředseda vlády ČSR Ladislav Adamec toužil po kariéřním postupu. Korčákovým odchodem se předsednictvo zabývalo dne 11. března 1987. Jednání o uvolněním místě bylo zřejmě rychle skončeno, Korčák navrhl⁶⁰ na funkci předsedy vlády ČSR, místopředsedy vlády ČSSR a předsednictva ÚV Ladislava Adamce. Většina souhlasila, ačkoliv např. Alois Indra upřednostňoval mladšího kandidáta. Předsednictvo se usneslo ponechat Korčákovi k užívání chatu na Orlíku, služební vůz s řidičem a ponechat ho s manželkou v péči Státního ústavu národního zdraví v Praze. Byl mu též přiznán osobní důchod.

Projednání žádosti Josefa Korčáka bylo bez problémů. Toho dne však PÚV jednalo ještě o žádosti Karla Hoffmanna o uvolnění z funkce předsedy Ústřední rady odborů. Tuto funkci spolu s členstvím v PÚV vykonával od roku 1971. Jak sám říká, do funkce v ÚRO šel „jako disciplinovaný člen proti své vůli s tím, že tam budu 5 let.“⁶¹ Problematický nebyl jeho odchod z pozice v ÚRO, ale důvod jeho dalšího setrvání v PÚV. Karel Hoffmann totiž nebyl tajemníkem ÚV. Debata na toto téma nám znovu odhaluje jednotlivé proudy uvnitř

⁵⁷ tamtéž

⁵⁸ NAČR 02/1 P29/87 b-1/h (Kádrové návrhy)

⁵⁹ Vaněk, M., Urbášek, P., Vítězové? Poražení? II. díl, 2005 s. 197

⁶⁰ NAČR 02/1 P29/87 b-0 (Diskuse)

⁶¹ tamtéž

předsednictva, které se vyrýsovaly na tématu „přestavba“. Ačkoliv ho Husák přesvědčoval, aby setrval, (údajně mu bylo nabídnuto místo předsedy vlády ČSR) Hoffmann byl rozhodnut odejít. Patrně se nechtěl vzdát pozice ve vedení strany a přijal nabídku části předsednictva, aby se stal tajemníkem ÚV. To byla zřejmě jediná cesta, jak v PÚV zůstat. Nutné je však říci, že by se musel počet tajemníků rozšířit z devíti na deset. Zároveň navrhl jako svého nástupce v odborech Jindřicha Poledníka (který nebyl na schůzi přítomen). Proto, aby se Hoffmann stal tajemníkem, se jednoznačně vyslovili Miloš Jakeš, Josef Kempný, Peter Colotka a Josef Lenárt. Jednoznačně proti byli Lubomír Štrougal, Antonín Kapek, kandidát Haman a Alois Indra. Dalším sporným bodem bylo hledání náhrady K.Hoffmanna v odborech. Byli navrženi dva kandidáti, Jindřich Poledník (tajemník ÚV) a Miroslav Zavadil (velvyslanec v SSSR). Proti nominování Poledníka byl zejména Lubomír Štrougal. Ostatně, Poledníka můžeme do „Štrougalova“ proudu též počítat. Karel Hoffmann znechucen diskusí řekl, že se na pozici tajemníka nedere a pokud pro něj není práce, že klidně půjde do důchodu když vidí, jak je postaráno o Josefa Korčáka.

Většina v PÚV však byla pro Hoffmannovo setrvání v předsednictvu. Gustáv Husák byl zřejmě překvapen rozdílnými stanovisky a požadoval „nerozšiřovat malé války“, protože veřejnost musí vidět jednotu strany. V zájmu jednoty poprosil potlačit osobní antipatie. V tuto chvíli bylo jasné, že idylka let předchozích je pryč a že se PÚV bude muset „omladit“.⁶²

Ve dnech 18.-19.března roku 1987 se konalo 5.zasedání ÚV KSČ. Ústřední výbor zvolil Ladislava Adamce členem předsednictva a Karla Hoffmanna tajemníkem ÚV. Miroslav Zavadil se stal předsedou ROH a členem sekretariátu ÚV KSČ.

3.4. Odchod Gustáva Husáka z pozice generálního tajemníka ÚV

Dne 17.prosince 1987 na sedmém zasedání ÚV KSČ požádal Gustáv Husák o uvolnění z funkce generálního tajemníka a člena sekretariátu ÚV KSČ. Na jeho doporučení zvolil ústřední výbor jednomyslně Miloše Jakeše. Husák zůstal členem předsednictva. To je v úhrnu vše, co se dozvěděla československá veřejnost. Po osmnácti letech tak odešel tehdy čtyřiasedmdesátiletý symbol normalizace, člověk, který vyvedl „stranu a společnost z krize“.⁶³ Právě důvody Husákova odchodu bylo těžké odhadovat, Husákův projev před ÚV nebyl zveřejněn. Kde jsou ale kořeny a pravé důvody této události?

⁶² tamtéž

⁶³ 7.zasedání ÚV KSČ, Nakladatelství Svoboda, 1987, s.11 (Projev Miloše Jakeše)

Jak víme, XVII.sjezd kádrové otázky na nejvyšší úrovni neřešil, protože je neřešilo ani předsednictvo. Husákův úmysl odejít z funkce však byl předsednictvu znám již koncem roku 1986. Ve dnech 10.-11.listopadu 1986 se generální tajemník zúčastnil pracovního setkání vedoucích představitelů členských zemí RVHP v Moskvě. Po svém návratu na 20.schůzi PÚV 19.listopadu informoval své kolegy o tom, že hovořil s Gorbačovem o svém úmyslu odejít z funkce generálního tajemníka.⁶⁴ Po 20. schůzi se pravděpodobně o této otázce dlouhou dobu nehovořilo, „jeho informace byla přijata mlčením.“⁶⁵ Dne 11.března v souvislosti s odchodem Korčáka Husák doslova řekl, že „*tento orgán se musí během tohoto roku omladit a to podstatně*“⁶⁶, avšak blíže to konkretizováno nebylo.

Husákovou pozicí neotřásla ani politická událost roku 1987 - návštěva Gorbačova v ČSSR. Návštěva se konala ve dnech 8.-11.dubna 1987. Tato událost se těšila ohromné pozornosti sdělovacích prostředků. Závažný politický dopad však návštěva neměla. Zajímavé je to, že PÚV již dva týdny před (!) návštěvou vypracovalo komuniké,⁶⁷ kde byly shrnuty výsledky jednání, které ještě neproběhly. Jako lepší zdroj o návštěvě máme k dispozici záznam vystoupení M.Gorbačova ze setkání s členy PÚV a SÚV.⁶⁸ Na této schůzce Gorbačov osvětloval proces probíhající v SSSR. Husák Gorbačova ujistil, že ve vedení KSČ představu všichni podporují. Zmínil se též o tom, jak PÚV kladně zhodnotilo lednové plénum ÚV KSSS. Ke sporným bodům pravděpodobně nedošlo, Gorbačov vyzdvihl Husákovu politiku.

Ačkoliv Husák nastolil otázku svého odchodu sám, velmi pravděpodobně se mu odcházet nechtělo. Podle Zdeňka Hořeního Husák „dosti nevrle reagoval na každého, kdo mu to připomínal.“⁶⁹ To potvrzuje i Miloš Jakeš, podle něhož koncem srpna 1987 Husáka navštívil K.Hoffmann, který ho vyzval, aby z funkce odešel. Husák to údajně přijal s nevolí.⁷⁰ Jakeš se dále domnívá, že Husák chtěl odejít až po sjezdu strany.⁷¹

Otázku Husákova odchodu nastolil Vasil Biľak na 49.schůzi PÚV dne 19.listopadu 1987. V následujících odstavcích budu vycházet jednak ze zápisu diskuse (02/1 P49/87 b-0) a jednak z poznámek Zdeňka Hořeního, které sám poskytl pracovníkům Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR a které byly spolu s Molkovým zápisem publikovány v časopisu Soudobé dějiny (Soudobé dějiny, číslo III. 2000). Poznámky Z.Hořeního korespondují se zápisem diskuse, ovšem Hoření občas zachytí určité formulace přesněji.

⁶⁴ NAČR 02/1 P20/86 b-0 (Diskuse)

⁶⁵ Jakeš, M., Dva roky generálním tajemníkem, 1996, s.68

⁶⁶ NAČR 02/1 P29/87 b-0 (Diskuse)

⁶⁷ NAČR 02/1 P31/89 b-1

⁶⁸ NAČR fond Gustáv Husák (Vztahy ČSSR-SSSR, karta 8)

⁶⁹ Vaněk, M., Urbášek, P., Vítězové? Poražení? II.díl, 2005 s.161

⁷⁰ Jakeš, M., Dva roky generálním tajemníkem, 1996, s.69

⁷¹ Vaněk, M., Urbášek, P., Vítězové? Poražení? II.díl, 2005, s.196

Po půl roce zde byla opět velice vypjatá diskuse, která, jak řekl Hoření, „tady ještě nebyla“. Biřák začal s tím, že se diskutuje otázka rozdělení nejvyšších funkcí. Husák zjevně velmi překvapen opáčil, že takové informace nemá. Načež vystoupil Ladislav Adamec a začal číst z papíru svůj příspěvek.⁷² V tom momentu muselo být Husákovi jasné, že tato otázka byla dopředu bez jeho vědomí připravena. Můžeme jen dovozovat, že vzhledem k překvapení Štrougala, Kapka, Pitry, Colotky a Poledníka bylo jednání připraveno právě Biřákem, Adamcem, Hoffmannem a snad Fojtíkem a Lenártem. Adamec přečetl příspěvek, který kromě uznání Husákovy práce shrnul problémy tehdejšího Československa. Hovořil o potížích plnění státního plánu, narůstání byrokratismu, formalismu o porušování socialistické zákonnosti a morálky, o úplatkářství a zneužívání funkcí. Tyto negativní jevy se prý včas neřešily a tak klesá autorita strany a též přitažlivost členství ve straně. V čele přestavby by podle Adamce měl být někdo, kdo není spjat svou činností s dobou minulou, jelikož léta strávené ve vysoké funkci se stávají brzdou kritického pohledu. Proto měla být volba nového generálního tajemníka předpokladem řešení všech základních problémů. Adamec navrhl na místo Gustáva Husáka Miloše Jakeše. Toto jméno toho dne zaznělo poprvé, Jakeš ale ve svých pamětech vzpomíná, že jeho jméno bylo zákulisně skloňováno ještě před XVII.sjezdem.⁷³

Adamcův projev vyzněl jako kritika jedné osoby, což vzápětí odmítl Lubomír Štrougal, který připomněl, že on je předsedou vlády osmnáct let a že také on nese osobní zodpovědnost za nynější stav. Odmítl tak řešení problému výměnou jediné osoby. Štrougal také dodal, že není vhodné tuto otázku nastolovat před sedmým zasedáním ÚV, které by mělo přijmout komplexní dokument přestavby.

Hoffmann nekonfliktně Husákovi připomněl, že svůj odchod ohlásil sám již před rokem a že si toho váží. Biřák navrhl, aby byl Husák předsedou strany.⁷⁴ Husák tím byl zjevně velmi pobouřen a řekl, ať mu nikdo nedělá milost, že je prezidentem až do roku 1990. Hoffmannovi připomněl vzájemné srpnové jednání a řekl: „*nejsem h... na cestě, do kterého lze kopnout*“⁷⁵

Ke slovu se dostali oponenti Biřáka, první z nich vystoupil Antonín Kapek, který byl velmi rázný a Husákovi řekl, že byl po zvolení prezidentem moc hodný a málo rozhodný.

⁷² Strojem psaný text na třech a půl stranách A4 přiložen spolu se zápisem diskuse

⁷³ Jakeš, M., Dva roky generálním tajemníkem, 1996, s.68 Podle Jakeše mu tuto eventualitu nabízel Štrougal

⁷⁴ Biřák se jistě inspiroval v NDR, kde poté, co byl 1.tajemník ZK SED Walter Ulbricht v roce 1971 sesazen z pozice a nahrazen Honeckerem, vznikla funkce předsedy strany, kterou Ulbricht až do své smrti v roce 1973 vykonával. Tato funkce byla zcela symbolická a hned v roce 1973 zanikla. Další paralelou je fakt, že Ulbricht i po roce 1971 zůstal předsedou Státní rady, byla mu tedy ponechána státní funkce, která však neměla žádnou hodnotu.

⁷⁵ zápis Zdeňka Hořeního

Biřak si podle něj během let stále více zvyšoval pravomoci. Tím navazuje na své předchozí⁷⁶ výroky o nerovnosti členů PÚV. Kapek předpovídal, že jako druhý vyletí Štrougal (což odhadl správně). Karla Hoffmanna nařkl z toho, že již tři roky chodí do důchodu. Dodal, že sám na dalším plénu požádá o uvolnění z funkce. Další z „překvapených“ byl Peter Colotka, který poukázal na nevhodnost tohoto jednání před plénem. Argumenty Ladislava Adamce odmítl též Josef Kempný. Alois Indra a Josef Lenárt jakoby stály uprostřed a naznačovali, aby se Husák rozhodl odejít sám z vlastní iniciativy. Z vystoupení obou je však cítit, že svobodné rozhodnutí mělo být „ano“.

Jako poslední z členů PÚV vystoupil Jakeš, kterému bylo zjevně nepříjemné o věci hovořit. Vyjádřil podporu Husákovi a odmítl existenci „skupin“ uvnitř vedení. Antonína Kapka nařkl z rozkládání strany.

Jak bylo zvykem, jako poslední vystoupily kandidáti PÚV a tajemníci, kteří nebyli členy předsednictva. Jan Fojtík se přiznal k užší spolupráci s Biřakem, avšak popřel existenci jakékoliv „Biřakovy skupiny“. Na místo Husáka navrhl Jakeše. Ostatní kandidáti byli zjevně překvapeni, na diskusi na rozdíl od jiných nebyli dopředu připraveni.

Proti Adamcově a Biřakově argumentaci byly tajemníci Havlín, Poledník a Beňo. Nejostřeji vystoupil Havlín, který označil Adamcův projev za falešnou obžalobu Gustáva Husáka a obvinil Biřaka, že je „noselem nedobrých věcí.“

Na závěr Lubomír Štrougal odmítl projednávané metody. Gustáv Husák navrhl, aby se otázka jeho odstoupení nenastolovala na prosincovém plénu. Zdeněk Hoření zaznamenal, že byl Husák v tomto okamžiku „velmi dojatý, k slzám.“ Jako svého nástupce Husák nakonec připustil Miloše Jakeše.

Dne 24.listopadu na 50.schůzi PÚV byla připravena zpráva předsednictva ÚV pro 7.zasedání ÚV KSČ. Ze zápisu diskuse nevyplývá, že by byla řešena otázka Husákova odstoupení. Až na 52.schůzi dne 9.prosince 1987 přijalo předsednictvo usnesení o tom, že Gustáv Husák na nejbližším zasedání ÚV požádá o uvolnění z funkce a navrhne na jeho místo Miloše Jakeše.⁷⁷ V diskusi Husák řekl, že netušil, že bude otázka rozdělení funkce 19.11. nastolena a že to ani většina členů netušila. Řekl též, že mu nynější situace připomíná rok 1950, kdy byl obviněn z buržoazního nacionalismu. Na plénu ÚV zdůvodní odchod svým stářím. V následné diskusi, jež vlastně již nic neřešila se někteří snažili mírnit svá stanoviska z 19.listopadu. Štrougal však řekl, že v PÚV nevládnou dobré vztahy a že odchod Husáka zanechá stopy. Jindřich Poledník znovu odmítl způsob a formu nastolení otázky.

⁷⁶ např. schůze PÚV ze dne 11.3.1987

⁷⁷ NAČR 02/1 P52/87 b-1 (Přijaté usnesení)

Jak jsem již řekl, sedmé plénum ÚV KSČ návrhy předsednictva přijalo. Kromě změny na pozici generálního tajemníka byl přijat komplexní dokument přestavby hospodářského mechanismu.

Zůstaňme ještě chvíli u rozdělení funkcí a položme si tři otázky: 1) Mluvíme-li o názorových proudech v PÚV, kde stál Husák? 2) Proč byl zvolen právě Jakeš? 3) Jaké důsledky měl Husákův odchod pro tzv. „reformní křídlo“? Zkusím odpovědět na první otázku s vědomím, že je to pouze můj pocit a moje interpretace. Husák se podle mého názoru výrazně nepřikláněl na ničí stranu. Chybou by též bylo tvrdit, že to byl osamocený hráč jako např. Alois Indra, který ač byl „konzervativním“ komunistou, neklonil se k žádné skupině. Jak sám Husák říká, „snažil jsem se o vyrovnávání protichůdných názorů.“⁷⁸ Pravděpodobně cítil zodpovědnost za jednotu strany a proto se snažil stát někde uprostřed. Avšak v období, které zkoumáme můžeme s určitostí říci, že měl možná trochu blíže k Štrougalovi. Ve vztahu k přestavbě nepozorujeme, že se by stavěl proti tak, jako třeba Biľak. Co bylo motivem k odstranění Husáka kromě jeho vysokého věku a také stokrát vyřčené ideji, že by v čele přestavby měl stát nový člověk? Možná to bylo přesvědčení „konzervativců“, že když už Husák o svém odchodu začal sám mluvit, musí výměna proběhnout v jejich režii, aby se nestalo to, že by v PÚV zvítězili reformisté. Z více zdrojů⁷⁹ totiž víme, že Husák si za svého nástupce představoval buď Lubomíra Štrougala, případně Františka Pitru. Biľak taktéž věděl, že jeho kandidatura je vzhledem k slovenské národnosti⁸⁰ neprůchodná. Novým generálním tajemníkem se měl po téměř dvaceti letech stát Čech.

Zkusme zodpovědět druhou otázku, tedy, proč byl zvolen Jakeš? Jaké byly ostatní eventuality? Vyloučili jsme Slováky, tedy Biľaka, Indru, Colotku a Lenárta. Z českých členů PÚV zůstaly v úvahu služebně mladý Adamec, služebně starý Hoffmann, Husákem neoblíbený Kapek, neambiciózní Kempný, a dále nevýrazný Jakeš a reformátor Štrougal. Z tohoto výčtu je jasné, proč byl kandidátem právě Jakeš. On sám vzpomíná, že neměl ambice na toto místo a že se podvolil rozhodnutí druhých. Potvrzuje taktéž, že se proti jeho kandidatuře postavil Poledník a Štrougal.⁸¹ Vyjádření Lubomíra Štrougala bohužel nemáme k dispozici, před lety odmítl poskytnout rozhovor pracovníkům Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR s tím, že pracuje na svých pamětech. Poledník však Jakešova slova potvrzuje. Také se domnívá, že Jakeš po moci netoužil, zároveň říká, že oproti vzdělanému Husákovi se mu

⁷⁸ NAČR 02/1 P49/87 b-0

⁷⁹ tamtéž. O nástupcích hovoří také Jakeš ve svých pamětech.

⁸⁰ Biľak byl ve skutečnosti národnosti ukrajinské.

⁸¹ Vaněk, M., Urbášek, P., Vítězové? Porážení? II. díl, 2005 s.197

Jakeš intelektuálně nezdál.⁸² Potvrdil též, že podporoval Štrougala, „který ho ve srovnání s Jakešem o hlavu převyšoval.“⁸³ Můžeme se tedy domnívat, že zvolení Jakeše mohlo být mnohé příležitosti dělat vlastní politiku a nenarážet na odpor. Ještě jednou si dovolím citovat Jindřicha Poledníka, který tuto tezi potvrzuje: „Někteří řešili, že by díky Jakešovi mohli naplnit své ambice, někteří říkali, že na to Jakeš nemá, ale že to není člověk, který by byl nepřítelem socialismu, a mávli nad tím rukou.“⁸⁴

Třetí otázka zněla: jaké důsledky měl odchod Husáka pro reformisty? Předběhněme dobu a podívejme se na složení PÚV „do roka a do dne“ od Husákovy odchodu. Ačkoliv se jednalo pouze o výměnu osoby za osobu, v předsednictvu nastalo zemětřesení. Během necelých dvanácti měsíců odešli všichni, kteří se postavili proti Biřákovi a proti kandidatuře Jakeše: tajemníci ÚV Havlín, Poledník a členové PÚV Kapek a Štrougal. Tvrdí-li někdo, že ve vedení KSČ neexistovaly názorové proudy, tak nemluví pravdu. Konzervativní proud zvítězil „na plné čáře.“

Ve dnech 8.-9.dubna 1988 se konalo deváté zasedání ÚV KSČ. Do ÚV bylo kooptováno deset nových členů, (J.Gajdošík, R.Hegenbart, I.Knotek, V.Kunovjánek O.Liška, V.Pátek, Š.Rybák, O.Šaling, M.Štěpán a M. Zajíc) přičemž někteří z nich se velmi záhy stali důležitými aktéry v politice strany. Jak bylo již řečeno, ústřední výbor uvolnil z funkcí tajemníky Poledníka, Hamana a Havlína a z předsednictva Antonína Kapka. Novými členy předsednictva se stali Jan Fojtík (Biřákův člověk) a Ignác Janák, oba byli dosud kandidáty PÚV. Členy sekretariátu byli zvoleni Vasil Mohorita a Miroslav Štěpán, který navíc nahradil Kapka ve funkci vedoucího tajemníka MV KSČ v Praze. Jozef Lenárt se stal tajemníkem ÚV,⁸⁵ Ignác Janák byl na místo něj jmenován prvním tajemníkem ÚV KSS.

3.5. Hlavní teze pokračující přestavby

V letech 1987 a 1988 se v předsednictvu usilovně pracovalo na procesu přestavby. Prosincové plénum ÚV přijalo komplexní dokument o přestavbě hospodářského mechanismu, který měl zajistit realizaci plánu hospodářského a sociálního rozvoje do roku 2000, který vytyčil a schválil XVII.sjezd KSČ. Základním kamenem tohoto procesu mělo být přijetí zákona o státním podniku. Návrh samozřejmě zachovával socialistické vlastnictví výrobních

⁸² tamtéž s.544

⁸³ tamtéž

⁸⁴ tamtéž

⁸⁵ Suk, J.: *Chronologie zániku komunistického režimu v Československu 1985-1990*, 1999, s.31

prostředků, uplatňování demokratického centralismu s rozšiřováním socialistické demokracie. Měl být upraven vzájemný vztah státních orgánů a podniků tak, „aby pravomoc a odpovědnost jednotlivých článků řízení odpovídala jejich postavení v jednotné socialistické ekonomice ... a aby každou ekonomickou a technickou otázku rozhodoval ten stupeň řízení, který má k dispozici nejlepší informace a znalosti.“⁸⁶ Šlo vlastně o posílení centra ve strategických otázkách a omezení operativních zásahů do pravomocí podniků. Vedení KSČ si uvědomovalo jednak to, že nemůže řídit sebemenší bezvýznamnosti ve výrobní sféře a jednak to, že se v podnicích plýtvá penězi. Proto měly hospodářské organizace (podniky, družstva) nově fungovat na principu „plného chozrasčotu“ a své potřeby hradit z příjmů z podnikatelské činnosti. Účelové dotace neměly být poskytovány ke krytí neefektivního hospodaření. Hospodářské organizace by sestavovaly vlastní plán, který však musel respektovat závazné výstupy státního plánu. Mělo být zavedeno právo podniků rozhodovat o struktuře výroby, počtu pracovníků a jejich kvalifikacích v rámci předmětu podnikání. Počítalo se s volným pohybem pracovních sil a též s rozšířením možnosti ohodnotit zaměstnance prémie za dosažené výsledky, avšak tato změna se měla více uplatnit až v 9.pětiletce. Podle plánu předsednictva měl zákon o státním podniku vstoupit v platnost 1.ledna 1989 a v plném rozsahu vstoupit v účinnost 1.ledna 1991. Během roku 1988 byly připravovány i další zákony týkající se hospodářské přestavby.⁸⁷ Zákon o státním podniku FS schválilo již 14.června 1988. Návrh zákona⁸⁸ byl hotov již v červnu 1987 a během roku byl dále upravován. Podoba přijatého zákona⁸⁹ může být pro mnohé zklamáním. Během ročních diskusí se do něj dostalo mnoho politických formulací, které posilovaly postavení KSČ. V platnost tedy vešla první část přestavby. Vzhledem k tomu, že se její výsledky měly projevit až po roce 1990, nemůžeme zákon objektivně posoudit.

Vedle hospodářského mechanismu probíhaly též práce na přestavbě politického systému. Na rozdíl od přestavby hospodářského mechanismu práce na „politické přestavbě“ probíhaly pomaleji a fakticky se žádným způsobem do praxe nedostaly. Především se jednalo o změnu ústavy, ale diskuse probíhaly také o roli NF, o volebním a politickém systému. Je ale nutné mít na paměti fakt, že všechny plánované změny se měly odehrát s respektem vedoucí úlohy KSČ. Přesto, že nemělo jít o posun revoluční, podívejme se v krátkosti na hlavní body.

⁸⁶ NAČR 02/1 P49/87 b-6 Příloha III/1

⁸⁷ tamtéž

⁸⁸ NAČR 02/1 P39/87 b-1 Příloha III

⁸⁹ Zákon č. 88/1988 Sb. Cit z:

http://abonent.lexdata.cz/lexdata/sb_free.nsf/0/C12571D20046A0B2C12566D4007335FB

Již v květnu 1987 se rozběhla v PÚV debata na téma změny ústavy. Předsednictvo mělo hrát při tvorbě ústavy hlavní roli, všechny základní otázky spojené s její přípravou měly být předkládány k posouzení a rozhodnutí předsednictva.⁹⁰ Jak je vidět, s touto částí přestavby se opravdu nikam nespíchalo, celkový návrh měl být hotov do konce roku 1989 a přijat v roce 1990.⁹¹ První otázkou bylo, zda připravit ústavu jednu, nebo tři (jednu federální a dvě národní) pro druhou eventualitu se vyslovil pouze Ladislav Adamec.⁹² Zdůvodnění potřeby přijetí nové ústavy bylo toto: „*Dokument by měl uceleně ústavně zakotvit dosažený stupeň výstavby socialistické společnosti a stanovit ústavní podmínky a obsah zdokonalování socialistického společenského zřízení a jeho dalšího dynamického vývoje. Vyjádřit změny v základních společenských vztazích, k nimž došlo v uplynulém období, otevřít možnosti a stanovit ústavní rámec dalšího ekonomického, sociálního a kulturního rozvoje země, přestavby a demokratizace naší socialistické společnosti.*“⁹³ Ústava ČSSR byla přijata v roce 1960 (ústavní zákon č.100/1960 Sb.) a několikrát byla měněna a doplňována (např. ústavní zákon o československé federaci č.143/1968 Sb.). Nová ústava měla mimo jiné ústavní zákony sjednotit. Byla ustavena jednadvacetičlenná pracovní komise složená z expertů, která měla návrh připravit. Jedním ze členů komise byl mimochodem Marián Čalfa.

Paralelně s přípravou ústavy probíhaly diskuse na téma politický systém. Strana vyhlásila heslo „více demokracie, více socialismu“ s vědomím, že administrativně direktivní řízení ztěžuje rozvoj socialistické demokracie a účast lidí na správě.⁹⁴ V jiných dokumentech je „demokratizace“ prosazována s odkazem na administrativní zahlcení centrálních orgánů. Ve všech oficiálních i neoficiálních materiálech, které se zabývají demokratizací a zvýšení účasti lidí na správě se neopomíná zdůraznit vedoucí úloha strany a nepřipustnost vzniku antisocialistických politických stran.⁹⁵ Aniž bych chtěl cokoliv účelově hodnotit, tak se domnívám, že tzv.demokratizace se provádí ve všech sférách, kde to nemůže KSČ nijak ohrozit a všude tam, kde je potřeba přenést díl odpovědnosti na nižší stupně, případně na ostatní strany v NF. Tato „demokratizace na oko“ má veřejnosti dát pocit, že se má možnost podílet na politice (ustavení institutu referenda v nové ústavě) a tím zamaskovat skutečnou realitu. Abych byl konkrétnější, PÚV pracovalo na volebním systému, kde by se občan podílel na výběru kandidátů a volič by měl možnost vybírat z více možností. Bez reformy stranického systému je tato novinka jen pozlátkem.

⁹⁰ NAČR 02/1 P35/87 b-3 Příloha III

⁹¹ tamtéž

⁹² NAČR 02/1 P35/87 b-0 (Diskuse)

⁹³ NAČR 02/1 P35/87 b-3 Příloha III

⁹⁴ NAČR 02/1 P52/87 b-1 (Návrh zprávy pro 7.zasedání ÚV)

⁹⁵ tamtéž

Vraťme se nyní zpátky k přípravě ústavy. První konkrétnější výsledky práce expertní skupiny (nad jejíž práci dohlíželo PÚV) máme k dispozici v materiálu předloženého předsednictvu dne 17. února 1989. Jednalo se o návrh politickoprávních zásad ústavy. Nebyl to přímo návrh znění ústavy, ale spíše jakési teze, které měly být do ústavního textu vtěleny. Zásada č.7: „*Vedoucí politickou silou v socialistické společnosti je Komunistická strana Československa.*“⁹⁶ Zásada 11: „*Principem organizace a činnosti státu a společnosti je demokratický centralismus*“⁹⁷ Jak víme, ústava měla být přijata v roce 1990. Poslední verzi návrhu ústavy (když stále ne konečnou) dohledáme 29. září 1989. Vzhledem k podzimním událostem v ČSSR práce dále nepokračovaly, proto se domnívám, že dokumenty předložené 132. schůzi PÚV jsou poslední verzí textu. Naposledy předsednictvo o nové ústavě jednalo dne 20. října 1989, avšak nikoliv o textu, ale o dalším postupu prací. Bylo rozhodnuto, že návrh ústavy bude zveřejněn v březnu roku 1990, „organizovaná široce založená diskuse“ vyvrcholí po XVIII. sjezdu KSČ a v říjnu 1990 bude ústava přijata.⁹⁸ Proč o tom tak detailně mluví? Miloš Jakeš ve svých pamětech tvrdí, že návrh ústavy ČSSR, tak, jak ji předsednictvo posoudilo začátkem listopadu 1989 neobsahoval článek o vedoucí úloze KSČ.⁹⁹ Návrh ústavy z konce září v preambuli a v článku sedm ustanovení o vedoucí úloze strany obsahuje.¹⁰⁰ Problém Jakešova tvrzení je v tom, že PÚV na začátku listopadu vůbec o textu ústavy nejednalo!¹⁰¹ Návrh ústavy bez článku o vedoucí úloze KSČ pravděpodobně fyzicky neexistuje.

Neodvážnost československé reformy hodnotí také tehdejší aktér Miroslav Štěpán. Domnívá se, že přestavba u nás skončila dřív, než začala. Problém byl podle něj v ostražitosti a strachu starších kolegů z vedení, aby se neopakoval rok 1968. Říká, že s přestavbou „tady trošku klamali“.¹⁰²

3.6. Rok 1988 a odstoupení Lubomíra Štrougala

V předchozích pasážích jsem Lubomíra Štrougala označoval jakožto vůdce „reformního křídla“ v PÚV. Do jaké míry si Štrougal zaslouží nálepku reformátora? Omezíme-li se na jeho působení v KSČ, odpověď by zněla jistě „ano“. Na systémové úrovni by odpověď nebyla tak

⁹⁶ NAČR 02/1 P108/89 b-4 Příloha III/1

⁹⁷ tamtéž

⁹⁸ NAČR 02/1 P135/89 b-3 Příloha III/a

⁹⁹ Jakeš, M., Dva roky generálním tajemníkem, 1996, s. 82-83

¹⁰⁰ srov s: NAČR 02/1 P132/89 b-1 (Návrh ústavy ČSSR)

¹⁰¹ viz inventář fondu 02/1, pořady jednání. In: NAČR

¹⁰² Vaněk, M., Urbášek, P., Vítězové? Poražení? II. díl, 2005 s. 642

jednoznačná. Po změnách ve vedení strany v prosinci roku 1987 zůstal osamoceným hráčem, jeho souputníci vedení strany opustili. Chtěl bych se nyní zaměřit na důvody jeho odchodu z předsednictva ÚV KSČ a z pozice předsedy federální vlády. Budu vycházet z toho, co máme k dispozici, tedy z archivních dokumentů a ze vzpomínek jednotlivých aktérů. Skutečný obraz jeho odchodu bude doufejme dokreslen po vydání jeho pamětí, na kterých údajně pracuje.

Co se týče mého osobního dojmu ze studovaných materiálů, byl Štrougal objektem jakési „šikany“ ze strany svých kolegů, která se přirozeně odehrávala na pozadí práce na „přestavbě“. Jak je jasné z předchozího textu, Štrougal patrně usiloval o něco odvážnější reformy.

O Štrougalově odchodu se však spekulovalo poměrně dlouho dopředu a to i za hranicemi Československa. Dne 12.dubna 1988 přijal Gorbačov v Moskvě Gustáva Husáka, který Gorbačova informoval o tom, že na Západě kolují řeči o odvolání předsedy vlády Štrougala.¹⁰³ Tuto spekulaci, která se za šest měsíců naplnila nemusíme brát vážně, ovšem vezměme ji na vědomí jako informaci.

Dne 21.dubna 1988 prezident republiky jmenoval novou Štrougalovu vládu. V PÚV proběhlo hodnocení a kritika Štrougalova vládního prohlášení, které bylo dokonce prohlášeno za „slabé“.¹⁰⁴ Štrougal kritiku odmítl a řekl: „*Slabina situace a tím i prohlášení je v tom, že některá závažná řešení neznáme a ani nemáme.*“¹⁰⁵ Oním řešením měl být recept na špatnou situaci národního hospodářství. Co se týče odlišných pohledů na hospodářská témata, jednalo se o permanentní nesoulad.

Pokud jsem vztah PÚV/Štrougal nazval „šikanou“, chtěl bych vhodnost použitého výrazu demonstrovat na jedné úsměvné příhodě. Lubomír Štrougal při své návštěvě Rakouska poskytl interview tamnímu denníku Die Presse, načež dne 22.června 1988 v témž listě vyšel článek s názvem „*ČSSR-Premier drängt auf Reformen Gleiche Ziele, andere Wege wie 1968*“ (Československý premiér tlačí na reformy – stejné cíle, jiné cesty než v roce 1968)¹⁰⁶ Štrougal při setkání s novináři připomněl dlouhou společnou historii a deklaroval, že velmi stojí o dobré vztahy obou zemí. Těžištěm článku však byla přestavba v ČSSR. Rakouský novinář k osobě předsedy vlády ČSSR napsal: „*S ohledem na situaci v ČSSR se Štrougal jeví jako strážlivý analytik, který neobyčejně otevřeně mluví o potížích hospodářských reforem a demokratizaci společnosti.*“ Sám Štrougal řekl, že Československo má mezi socialistickými

¹⁰³ NAČR 02/1 P67/88 b-2 Příloha IV/1 s.9

¹⁰⁴ NAČR 02/1 P68/88 b-0 (Diskuse – vystoupení Aloise Indry)

¹⁰⁵ tamtéž - diskuse

¹⁰⁶ Die Presse, 22. Juni 1988, Wien

zeměmi dobré šance realizovat reformy. Uvedl též, že máme v krvi demokratické tradice, které je třeba probudit.¹⁰⁷ K mocenským vztahům ve vedení KSČ vysvětluje, že „ve vedení existují lidé, kteří jsou o reformách přesvědčeni a kteří je chtějí co nejrychleji provádět. Jiní lidé zase nejsou o potřebě reformy přesvědčeni. Konečně existuje i třetí skupina, která radí k přemýšlení a vyčkávání.“ Štrougalův postoj je takový, že „jsme dlouho přemýšleli a teď musíme přikročit k činu.“ Zdůraznil také, že ekonomická přestavba, jež přechází k tržním mechanismům za určité regulace státu, musí jít spolu s přestavbou politickou. Vyjádřil se též k policejním zásahům proti mezinárodnímu mírovému semináři „Praha 88“ pořádané Chartou 77, který se konal ve dnech 17.-19.června. Řekl, že se takovým věcem lze vyvarovat.

Na 76.schůzi PÚV dne 1.července 1988 byl předseda federální vlády terčem hysterického obviňování ze strany svých kolegů. V přijatém usnesení Štrougal osvětluje údajné zkreslení jeho odpovědí a bylo mu doporučeno, aby při nejbližší příležitosti vyjádřil nesouhlas se zkreslením jeho stanovisek. Předsednictvo dále doporučilo svým členům, aby při rozhovorech se zahraničními redaktory formulovali své odpovědi se zřetelem na možnost jejich zneužití. Měla být též zajištěna přítomnost českých sdělovacích prostředků během takových interview.¹⁰⁸ Diskuse k tomuto bodu, která vyznívá jako kárání malého chlapce vypovídá o tom, že předseda československé vlády neměl o nic více svobody, než většina občanů země.

Pro dokreslení atmosféry v PÚV budu ještě jednou citovat samotného Štrougala, tentokrát z jiné schůze: „*nebudu tady pořád trpět být v roli obžalovaného ... jsem vyrovnán s tím vzít si svůj kufřík – a jít odtud.*“¹⁰⁹ To se stalo dne 10.října 1988, kdy jeho vláda podala demisi. Ve stejný den se konalo 10.zasedání ústředního výboru KSČ, které uvolnilo Štrougala a Colotku z funkcí členů předsednictva. Štrougal se rozhodl oznámit svůj odchod dne 5.října 1988 na 87.schůzi předsednictva s tím, že si potřebuje odpočinout.¹¹⁰ Byl mu přiznán osobní důchod ve výši 12000 Kčs, byl ponechán spolu s rodinou v péči Státního ústavu národního zdraví a mohl dále užívat služební vůz s řidičem.

Zkusme chvíli spekulovat a objasnit další příčiny jeho odchodu. Více indicií k dispozici nemáme, snad jen vzpomínání Jindřicha Poledníka, který se domnívá, že hypotetický Štrougalův postup ve stranické hierarchii nebyl možný, protože by narazil na odpor jednak kvůli „zodpovědnosti“ vlády za hospodářskou situaci a jednak kvůli tomu, že kariéru

¹⁰⁷ Doslova: „... und jetzt gilt es, diesen Traditionen zu einer Renaissance zu Verhelfen.“

¹⁰⁸ NAČR 02/1 P76/88 b-9 (Přijaté usnesení)

¹⁰⁹ NAČR 02/1 P60/88 b-0 (Diskuse)

¹¹⁰ NAČR 02/1 P87/88 b-1 (Diskuse)

vybudoval ve státních funkcích a nikoliv v aparátu strany.¹¹¹ Další věci mohlo být to, že správně pocítil „cosi ve vzduchu“ a nechtěl se dále podílet na politice, která nikam nevedla a za kterou nechtěl nést zodpovědnost.

Odchod předsedy federální vlády a předsedy slovenské vlády vyvolalo další velké změny ve složení předsednictva. Novým předsedou federální vlády se stal Ladislav Adamec, na jehož původní místo předsedy vlády ČSR se posunul František Pitra. Tím pádem se stal členem předsednictva ÚV. Petera Colotku na pozici člena předsednictva ÚV a předsedy vlády SSR nahradil Ivan Knotek. Dalšími novými členy předsednictva se stali: Miroslav Štěpán, Karel Urbánek a Miroslav Zavadil. To znamená, že se předsednictvo rozrostlo z původních jedenácti na patnáct členů.

3.7. Poslední personální změny v předsednictvu PÚV před 17.listopadem

Nárůst členů předsednictva jakoby předjímal další odchody. Sám Jakeš říká, že vyšší počet členů byl provizorní.¹¹² Dvanácté zasedání ústředního výboru KSČ ve dnech 15. a 16. prosince uvolnilo Vasila Biľaka z funkce člena předsednictva a tajemníka ÚV, člena sekretariátu ÚV a předsedy stálé komise ÚV KSČ pro zahraniční politiku. Spolu s ním předsednictvo opustil Josef Kempný. Z funkcí tajemníka a člena sekretariátu ÚV byl uvolněn Mikuláš Beňo. Místa Biľaka a Kempného nebyly v předsednictvu doplněny, složení se až do listopadu 1989 nezměnilo (viz příloha). Předsednictvo od dvanáctého zasedání ústředního výboru bylo třináctičlenné a mělo tři kandidáty. Z původní sestavy nezbyla ani polovina.

Odchod Biľaka je zajímavý, avšak zápis z diskuse PÚV je pravděpodobně jediným svědectvím pro jeho osvětlení. Oficiálně Biľak požádal o uvolnění „na vlastní žádost.“¹¹³ Z interní debaty předsednictva je zřejmé, že Biľak sice svůj odchod avizoval rok dopředu, ale odcházet právě před dvanáctým zasedáním ÚV se mu nechtělo. I Miloš Jakeš o Biľakovi píše, že chtěl odejít, ale až později.¹¹⁴ Právem se můžeme domnívat, že za odchodem Biľaka stály jakési tlaky. Jakeš nastolil otázku „Biľak“ údajně s jeho souhlasem dne 13.prosince 1988, tedy dva dny před konáním 12.ÚV. Na diskusi o kádrových otázkách byli členové předsednictva jistě připraveni, většinou jednání vyznělo tak, že by Biľak měl sám požádat o uvolnění. Můžeme se domnívat, že o Biľakův odchod nejvíce stál Karel Hoffmann. Biľak připomněl, že se Hoffmanna v březnu roku 1987 zastal a jeho že se nikdo nezastane.

¹¹¹ Vaněk, M., Urbášek, P., Vítězové? Poražení? II. díl, 2005, s. 548-549

¹¹² NAČR 02/1 P97/88 b-0 (Diskuse)

¹¹³ NAČR 02/1 P97/88 b-2 (Přijaté usnesení)

¹¹⁴ Jakeš, M., Dva roky generálním tajemníkem, 1996, s. 85

Hoffmann nařčení ze zorganizování jeho odchodu popřel a řekl, že přes osmnáctý sjezd strany „kdokoliv z nás nemůže projít“¹¹⁵ Dále byl zmiňován Biřakův věk (tehdy 71 let) ale např. Štěpán připomněl, že se ve veřejnosti objevují spekulace, zda-li Biřak nebojuje proti politice strany a jaký je jeho skutečný postoj k politice KSSS. Biřak byl diskusí a jejím výsledkem zřejmě překvapen. Řekl, že chtěl více času, chtěl odejít za rok. Odchod v jeho režii by se odehrál pravděpodobně před sjezdem, jelikož sám vystupoval proti jeho předčasném svolání. Vyslovil také zajímavou věc, že nechtěl odcházet v roce zakončeném číslicí „8“. Nakonec řekl: „*PÚV došlo k závěru já o uvolnění požádám- nemějte starosti udělám to.*“¹¹⁶ Kempného odchod se prakticky neřešil, oběma byl přiznán osobní důchod ve výši 10000 Kčs.

Co vedlo členy předsednictva k tomu, že se zcela zjevně domluvili na odchodu svého kolegy Biřaka? Samozřejmě, že to souviselo s „omlazováním kádrů“. Proč ale zrovna Biřak? Starší členové PÚV již Biřaka na nic nepotřebovali, proto neměli nejmenší důvod za něj bojovat. Adamec a Štěpán o jeho odchod stáli zřejmě kvůli veřejnému mínění. Adamec v diskusi zdůraznil že lidé kladně hodnotí kádrový pohyb ve straně a vidí, „že to s přestavbou myslíme vážně“.¹¹⁷ Je evidentní, že Adamec se Štěpánem, kteří chtěli stranu v budoucnu ovládnout, potřebovali mít veřejné mínění na své straně.

V souvislosti s Biřakem bych se chtěl pozastavit nad jednou zajímavou věcí. Vasil Biřak v druhé polovině osmdesátých let sepisoval své paměti, jejich pracovní název byl „Milníky“. Zajímavé je na tom to, že mu je strana neumožnila vydat (proti byl zejména Husák a Indra).¹¹⁸ Knihu vydala Agentura Cesty v roce 1991 bez svolení autora pod názvem „Paměti Vasila Biřaka I.“ (a II.). Již na příkladu Štrougalova interview pro Die Presse jsme si mohli udělat obrázek o tom, že svoboda slova neexistovala ani pro nejmocnější muže strany a státu.

¹¹⁵ NAČR 02/1 P97/88 b-0 (Diskuse)

¹¹⁶ tamtéž

¹¹⁷ tamtéž

¹¹⁸ „Milníky“ se probírali také na 97. schůzi.

4. Co předcházelo listopadu 1989?

4.1. Boj strany s „vnitřním nepřítelem“

Velmi nerad bych se uzavřel za zdi budovy ÚV KSČ, proto se nyní v krátkosti podívejme, jak strana a její vedení reagovalo na momenty, které vedly k pádu režimu. Jak jsem předeslal v úvodu, nebudu zde interpretovat rozpad „východního bloku“ nebo naší „sametovou revoluci“, to není tématem této práce. Proto události, o kterých budu psát v následujících odstavcích nevybírám podle jejich důležitosti, ale se zaměřuji striktně na to, jakou důležitost (i v negativním smyslu) jim dávalo vedení KSČ.

Přibližně od poloviny roku 1988 pozorujeme, že předsednictvo bylo zavaleno kromě běžné práce též materiály zabývajícími se nelegální politickou aktivitou běžných občanů a nezávislých hnutí. Přibližně od stejné doby se PÚV čím dál častěji zabývalo vývojem v ostatních socialistických zemích, zejména v Polsku a Maďarsku.

Vedení KSČ nebylo v minulosti zvyklé řešit podobné problémy. Před rokem 1988 nebylo obvyklé, aby lidé chodili ve větší míře manifestovat do ulic. Dne 21.srpna 1988 u příležitosti dvacátého výročí vpádu vojsk Varšavské smlouvy do Československa se na Václavském náměstí v Praze na výzvu nezávislých iniciativ České děti a Nezávislého mírového sdružení uskutečnila demonstrace, které se zúčastnilo několik tisíc lidí. Policejní jednotky demonstraci rozehnaly, někteří aktivisté byli brutálně zbiti.¹¹⁹ O dva dny později, 23.srpna se na PÚV dostala tato otázka na pořad jednání. K příslušnému bodu byl přizván ministr vnitra Vratislav Vajnar, který předsednictvu předložil „Informaci o politické situaci a událostech v období od 15. do 22.srpna 1988 v souvislosti s dvacátým výročím srpnových událostí v r. 1968.“¹²⁰ Zpráva potvrzuje „narůstající protispolečenskou aktivitu vnitřních nepřátel podněcovaných ze zahraničí“, velmi detailně rozebírá jednotlivé přečiny a uvádí jména viníků, kteří vylepovali letáky, či jinak pobuřovali. Analýza byla vskutku velmi podrobná, obsahovala nejen údaje o „vnitřních nepřátelích“, ale také povahu nelegálních materiálů, obsah a vzhled letáků, nápisů na zdech, apod. Zpráva ve svých závěrech doporučovala zvážit organizování některých mezinárodních akcí v ČSSR, které by znamenaly legální krytí pro příjezd velkého množství zpravodajů i zahraničních turistů. Dále se měly posoudit dosud platné normy upravující otázky shromažďování a publikovat otázky trestní

¹¹⁹ Suk, J.: *Chronologie zániku komunistického režimu v Československu 1985-1990*, 1999, s.37-38

¹²⁰ NAČR 02/1 P81/88 b-5 Příloha III

odpovědnosti za porušování těchto norem. Vyhodnocení poznatků srpnových událostí měly být využity u příležitosti 70.výročí vzniku Československa. Předsednictvo závěry přijalo.¹²¹ V následné diskusi¹²² se Biřak vyslovil pro obnovení hesla „republiku si rozvracet nenecháme“. Jan Fojtík uvedl, že je zapotřebí „dát lidem na vědomí, že je pro ně rizikem se zúčastňovat ilegálních akcí.“ Štěpán navrhl, aby se oslavy prvního máje v roce 1989 uskutečnily na Václavském náměstí (tak se i stalo), aby se předešlo podobným nelegálním aktivitám.

Dne 28.října 1988 se podle očekávání konala opět na Václavském náměstí demonstrace u příležitosti výročí vzniku Československa. Policie byla tentokrát velmi dobře připravena. Několikatisícová demonstrace byla brutálně potlačena za použití služebních psů, vodních děl a obrněných transportérů.¹²³ Postup proti demonstraci byl naplánován již 21.října na 90.schůzi PÚV, v Praze byl ustaven politický štáb pod vedením Miroslava Štěpána, který přispěl ke koordinaci a součinnosti zapojených složek.¹²⁴ Na své 91.schůzi dne 4.listopadu 1988 předsednictvo zhodnotilo „Informaci o politické situaci a událostech v krajích ve dnech 27.-30. října 1988.“¹²⁵ Dokument poukazoval na organizátory akce: na iniciativy Nezávislé mírové sdružení, České děti a společenství přátel USA, které jsou řízeny „nejreakčnějším jádrem Charty“ a podporovány rozhlasovými stanicemi Hlas Ameriky a BBC. Zpráva analyzuje a kladně hodnotí preventivní akce a zatýkání organizátorů demonstrace ještě den před jejím konáním, provádění domovních prohlídek, zabavování tiskáren a letáků (mimočodem také u Václava Havla). Byl popsán úspěšný zásah proti občanům, avšak nedostatkem byl opožděný zásah na Staroměstském náměstí, protože většina sil VB „byla vázána likvidací protisocialistického vystoupení na Václavském náměstí.“¹²⁶ V diskusi¹²⁷ byl velmi kladně ohodnocen postup policie, Indra řekl, že bude potřeba zákonem podpořit práci VB. Miroslav Zavadil se vyslovil pro tvrdý postup proti organizátorům- „čeho se bojíme? nemáme se čeho bát!“ Biřak navrhl najít pro účely demonstrací jiné místo, podle něj je Václavské náměstí těžko zvládnutelné.

Dne 10.prosince 1988 úřady povolili na Škroupově náměstí v Praze konání manifestace v Den lidských práv, kterou organizovala Charta 77 a další sdružení. Oficiální sdělovací

¹²¹ tamtéž, přijaté usnesení.

¹²² tamtéž, b-0 (Diskuse)

¹²³ Suk, J.: *Chronologie zániku komunistického režimu v Československu 1985-1990*, 1999, s. 43

¹²⁴ NACR 02/1 P91/88 b-4 Příloha IV/a

¹²⁵ tamtéž, Příloha III

¹²⁶ tamtéž, Příloha IV/a

¹²⁷ tamtéž, b-0

prostředky akci odsoudily a příslušný úřad sdělil zástupcům iniciativ, že v budoucnu už podobná shromáždění povolena nebudou.¹²⁸

Období mezi 15. až 21. lednem 1989 známé jako „Palachův týden“ bylo opět ve znamení násilí policie a Lidových milic (LM) proti spontánním shromážděním občanů. Mnoho představitelů nezávislých iniciativ bylo zatknuto, mezi nimi také V.Havel. Dne 20.ledna o demonstracích jednalo PÚV. Členové PÚV si pochvalovali práci SNB a LM a shodli se, že v žádném případě nepodlehnu tlaku a požadavkům protestujících.¹²⁹ O týden později se předsednictvo opět zabývalo opatřeními proti „nepřátelským silám“. Proti postupu policie během „Palachova týdne“ se vyslovily hlasy nejen z Maďarska a Polska, ale také ze SSSR (Sacharov). Tyto hlasy předsednictvo odmítlo.¹³⁰

V následujícím období bylo předsednictvo velmi zaneprázdněno záležitostmi týkající se činnosti opozičních hnutí, nebo-li řečeno tehdejším jazykem- činností vnitřního nepřítele. V první polovině roku bylo mnohokrát jednáno o situaci v „Obrodě“ a ostatních opozičních skupinách, jejichž aktivita neustále sílila. Starosti jim přiděloval též Alexandr Dubček, kterému byl dán prostor v Maďarské televizi a v jiných zahraničních médiích prezentovat své názory na politickou situaci v Československu. Vedení KSČ bylo v pohledu na tyto témata jednotné, nejtvrďší postoje zpravidla zastával Alois Indra. Právě ten se jako jediný ze členů PÚV vyslovil proti propuštění Václava Havla z vězení (Havel byl propuštěn 17.května 1989, jednání PÚV se konalo 12.května).¹³¹

V souvislosti se srpnovým výročím v roce 1989 se do jisté míry opakoval scénář z roku 1988. Rozdíl byl jen ten, že vedení strany vědělo, na co se má připravit. Stanovisko vedení strany bylo stále neměnné - při zákroku proti nepříteli neměl být brán „ohled na to co na náš postup řekne cizina“.¹³² Tak bylo také konáno. Není ale pravda, že by PÚV bylo v úplném klidu. Je zjevné, že strana neměla strach z Charty 77, ani z početných demonstrací. Miloš Jakeš tvrdí, že obavy byly především o mezinárodní vývoj.¹³³ Na lidi v ulicích se mohli použít pendreky, ovšem politickou situaci ve východním bloku KSČ ovlivnit nemohla.

¹²⁸ Suk, J.: *Chronologie zániku komunistického režimu v Československu 1985-1990*, 1999, s. 47

¹²⁹ NAČR 02/1 P101/89 b-0 (Diskuse)

¹³⁰ NAČR 02/1 P102/89 b-0 (Diskuse)

¹³¹ NAČR 02/1 P116/89 b-0 (Diskuse)

¹³² NAČR 02/1 P126/89 b-0 (Diskuse)

¹³³ Vaněk, M., Urbášek, P., *Vítězové? Poražení?* II.díl, 2005, s. 205 a 209

4.2. Mezinárodní podmínky

Brežněvova doktrína již nebyla tím pilířem, o který se mohl systém v ČSSR opřít, jednotlivé satelitní státy si vývoj do určité míry určovaly sami. Vedení KSČ bylo nervózní právě proto, že vývoj zejména v Polsku a Maďarsku (později též v NDR) byl odlišný, pro konzervativní KSČ životu nebezpečný. Politický vývoj v Československu po roce 1969 byl realizovatelný právě na základě „spojenecké pomoci“. Sám Jakeš k dění v ČSSR v letech 1988-1989 říká: „*Někdo řekne, použít sílu. To bylo možné za předpokladu, že nás ostatní země podpoří. Ale to nebylo možné od nich očekávat. Že nás podpoří? Když to sami prohráli?*“¹³⁴ Také Gorbačovův plán na stažení 50000 vojáků z Maďarska, Československa a NDR, nepřidával režimu jistoty, historik Karel Durman přirovnává sovětská vojska k „babiččině sukni“, které se Husák a Jakeš křečovitě drželi.¹³⁵ Jak tedy KSČ a její vedení reagovalo na vývoj v sousedních zemích?

Ačkoliv se můžeme domnívat, že bylo PÚV (respektive konzervativní jádro Biřak, Fojtík, Indra) znepokojeno Gorbačovovou politikou, nedošlo z jejich strany k hlasitému vymezení se vůči Moskvě. Jinak tomu bylo ve východním Německu, kde k jasnému odmítání přestavby přímo došlo.¹³⁶ V minulé kapitole jsme hodnotili ekonomické a politické reformy prováděné v letech 1987-1989 u nás. Díky vítězství „konzervativců“ ve vedení strany byly výsledky a výstupy reforem daleko za očekáváním. Tzv. „vlastní cesta“, kterou nyní jednotlivé satelity mohli jít, byla v ČSSR využita k zakonzervování výdobytků normalizace. Avšak legitimace normalizace – ochranná ruka Moskvy byla pryč.

Přibližně od poloviny roku 1988 byly předsednictvu pravidelně předkládány materiály „k informaci“, které se zevrubně zabývaly politickou situací v Polsku. Předkladatelem těchto zpráv byl Vasil Biřak, po jeho odstoupení práci převzal Jozef Lenárt. Polská ekonomická reforma se pohybovala v úplně odlišných sférách než československý zákon o státním podniku. Polské zákony z let 1987 a 1988 povolovaly zřizování soukromých firem a smíšených společností za účasti západního kapitálu.¹³⁷ Přesto byla hospodářská situace u našich severních sousedů velmi špatná. Informace „K poslednímu vývoji v PLR“¹³⁸ analyzuje nespokojenost společnosti, problémy ve výrobě a zásobování a připouští opouštění od zásad, „které byly donedávna považovány za základ existence socialismu.“ Pod tlakem

¹³⁴ tamtéž s.209

¹³⁵ Durman, K.: *Útěk od praporů Kreml a krize impéria 1964-1991*, 1998, s.354

¹³⁶ viz. dnes již legendární výrok Kurta Hagera o „tapetování bytu“. V roce 1988 byl v NDR navíc zakázán prodej sovětského časopisu *Sputnik*

¹³⁷ Durman, K.: *Útěk od praporů Kreml a krize impéria 1964-1991*, 1998, s. 387

¹³⁸ NAČR 02/1 P79/88 k informaci 9

hospodářských potíží se odehrávaly také politické změny v Polsku. Dne 1. února 1989 navštívil Prahu první tajemník ÚV PSDS Wojciech Jaruzelski, který na setkání s Jakešem hovořil o politické situaci v PLR a konstatoval, že nyní přijímají opatření, „která by ještě nedávno byla považována za nepřijatelné kacířství.“¹³⁹ Jaruzelski také informoval o zřízení tzv. „kulatého stolu“, který se má poprvé konat dne 6. února. Měl to být krok k politickému pluralismu a k vyřešení potíží země. Kulatého stolu se účastnili zástupci PSDS, spojeneckých stran, osoby z vysokou společenskou autoritou, dva představitelé církve, třídní odbory a představitelé Solidarity.¹⁴⁰ Vedení KSČ sledovalo jednání „kulatého stolu“ s rozpaky. V materiálu určeném členům předsednictva je vyjádřena obava o důsledky polského jednání, které může znamenat požadavek na změnu politického systému.¹⁴¹ Obavy se skutečně naplnily, v dubnu dostali členové předsednictva ÚV KSČ k informaci dokument analyzující dohody „kulatého stolu“ z 5. dubna 1989 – vznik Senátu, legalizace Solidarity, změna volebního systému, zajištění svobody slova kandidátům a přístup do státních sdělovacích prostředků. Autor dokumentu zdůrazňuje, že polské závěry narušují základní pilíře státního a společenského zřízení a že pro polskou opozici je „kulatý stůl“ jen prvním krokem.¹⁴²

Situace v Maďarsku byla další věcí, která nenechávala PÚV klidným. Dne 24. února předsednictvo diskutovalo o ztrátě kontroly MDSD nad sdělovacími prostředky.¹⁴³ O dva týdny později jednalo o vystoupení Dubčeka v maďarské televizi.¹⁴⁴ O událostech v Polsku a Maďarsku hovořil dne 18. dubna 1989 v Moskvě Jakeš s Gorbačovem. Jakeš řekl, že model uskutečňovaný v PLR a MLR není pro KSČ přijatelný.¹⁴⁵ Gorbačov v souvislosti s tím uvedl, že vedení PSDS a MDSD usiluje, aby cestou dohod s opozicí zabránilo chaotickému vývoji. Zároveň však podpořil cestu zvolenou československými komunisty.

Nejvýznamnější zprávy však teprve měly přijít. Dne 28. dubna byl členům PÚV předložen materiál podle kterého „MSDS není schopna účinně působit na vývoj situace v zemi, ani ve svých strukturách.“¹⁴⁶ Dalším znepokojivým signálem byl výsledek polských voleb konaných 4. června 1989. Analýza KSČ hovoří o překvapivě vysoké porážce koalice PSDS, Lidové a demokratické strany.¹⁴⁷ Zvoleni byly takřka všichni kandidáti opozice.¹⁴⁸

¹³⁹ NAČR 02/1 P103/89 b-1 Příloha IV- Záznam jednání M. Jakeše s W. Jaruzelskim

¹⁴⁰ tamtéž

¹⁴¹ NAČR 02/1 P106/89 k informaci 4

¹⁴² NAČR 02/1 P112/89 k informaci 14

¹⁴³ NAČR 02/1 P106/89 b-0 (Diskuse)

¹⁴⁴ NAČR 02/1 P114/89 b-20

¹⁴⁵ NAČR 02/1 P113/89 b-1 Příloha III

¹⁴⁶ NAČR 02/1 P114/89 k informaci 5

¹⁴⁷ NAČR 02/1 P120/89 k informaci 1

¹⁴⁸ To znamená 35% mandátů v sejmu a 99 senátorů ze 100.

Bylo jasné, že se KSČ na Polsko a Maďarsko nemůže již spolehnout, zvláště po demontáži hranic mezi Maďarskem a Rakouskem. Českoslovenští komunisté také věděli, že SSSR nepodnikne nic k zvrácení vývoje v těchto zemích. Zbývala však jedna země, která se ještě „nevzdala“. Vztahy Německé demokratické republiky a Československa, resp. KSČ a SED byly od roku 1971¹⁴⁹ nadstandardní a vydržely prakticky až do konce. Jak jsme již řekli, v NDR se proces přestavby neakceptoval. Erich Honecker v rozhovoru s Vasilem Biľakem dne 24. listopadu 1989 v Berlíně uvedl, že „*SED má dojem, že někdy pod praporem perestrojky a glasnosti vede reakce útok na reálný socialismus*“.¹⁵⁰ V rozhovoru dále řekl, že se v NDR zastavila distribuce některých sovětských časopisů a že „*je Sputnik, Nová doba a Moskevské novosti stejným nástrojem propagandy antikomunismu, jakými byly v době fašistické diktatury tiskové orgány buržoazie.*“¹⁵¹ Lze si velmi dobře představit, že si konzervativní jádro KSČ (i po odchodu Biľaka) s politbyrem SED velmi dobře rozumělo. Ze středoevropských zemí to však bylo Československo, kde došlo k pádu autoritářského režimu až jako naposled. Diktatura SED padla dříve, byla rozložena „zdola“. Pozoruhodné je to, že PÚV z vlastní iniciativy nevěnovalo zvýšenou pozornost zářijovým (i dalším) událostem v NDR. Východoněmečtí uprchlíci v Praze se na pořad PÚV dostali až po zaslání tajného dopisu východoněmeckého ministerstva pro státní bezpečnost, který uvádí, že NDR je „připravena při posuzování nelegálního pobytu občanů NDR na západoněmeckých úřadech vzít v úvahu humanitární aspekty problému.“¹⁵² Přesto si vážnost situace (nejen v NDR) předsednictvo jistě uvědomovalo a na poslední chvíli změnilo složení stranické delegace na 40. oslavy založení NDR 7. října 1989, ke které se upínala mezinárodní pozornost. Místo Lenárta do Berlína odjel sám Jakeš.¹⁵³ Monstrózní oslavy socialismu živené Honeckerovým mýtem „o vzkvétající zemi“ byly dobrou příležitostí východoněmeckých občanů vyjádřit podporu Gorbačovovi, který odmítl kolektivní setkání generálních tajemníků „bratrských stran“ v Berlíně.¹⁵⁴ Honecker padl 17. října, berlínská zeď 8. listopadu. Na schválený pořad schůze předsednictva ÚV KSČ dne 10. listopadu 1989 se berlínské události nedostaly. Otázka mohla být diskutována mimo program, ovšem zápis diskuse bohužel není k dispozici. KSČ zůstala osamocená.

¹⁴⁹ V roce 1971 byl z vedení SED odstraněn W. Ulbricht a nahrazen E. Honeckerem. Poté v NDR nastala také jakási „normalizace“.

¹⁵⁰ NAČR 02/1 P95/88 k informaci 5

¹⁵¹ tamtéž

¹⁵² NAČR 02/1 P131/89 b-22

¹⁵³ NAČR 02/1 P131/89 b-0 (Diskuse)

¹⁵⁴ Odmítavé stanovisko potvrzují nezávisle na sobě Jakeš i Štěpán

4.3. Proudý v KSČ před plánovaným XVIII.sjezdem

V předchozích odstavcích jsme si ukázali, že v otázkách boje s „vnitřním nepřítelem“ či ve vztahu k „bratrským stranám“ bylo předsednictvo poměrně jednotné. Reformní křídlo bylo poraženo, tudíž nemohlo mít na politiku strany většího vlivu. Přesto v rámci stranické elity (také mimo PÚV) pozorujeme jisté skupinky, které hleděly dopředu a připravovaly se na převzetí vedoucích pozic. V žádném případě nepřekračují datum 17. listopadu. Snažím se pouze vytvořit jakési schéma či konstrukci toho, jak mohl vypadat boj o moc v KSČ, kdyby nedošlo k listopadovým událostem. Abych se vyvaroval vlastních spekulací, budu se opírat o vyjádření tehdejších aktérů.

Jak na tom bylo samotné předsednictvo? Proudý v PÚV již nejsou pozorovatelné na základě rozporů na téma přestavby, ale spíše jsou generační.

Prvním skupinou jsou služebně „staří“- Jakeš, Indra, Husák, Hoffmann a Lenárt. Po neutralizaci Štrougala a spol. bylo pro tyto funkcionáře snadné udržovat *status quo* a nenarážet při tom na odpor. Víme také, že jejich éra měla skončit XVIII.sjezdem KSČ v květnu 1990. Jak měl říci Karel Hoffmann: „sjezd smete všechno“.¹⁵⁵ Jakeš se netajil tím, že hodlá po sjezdu odejít z politického života a předpokládal, že se do května zformuje nové vedení. Jeho favoritem na pozici generálního tajemníka byl Miroslav Štěpán.¹⁵⁶ U dalšího, Gustáva Husáka bylo těžko představitelné setrvání v nejvyšších funkcích vzhledem k jeho věku a špatnému zdravotnímu stavu. V roce 1990 měl Husákovi vypršet prezidentský mandát. Spekuluje se, že novým prezidentem se měl stát Alois Indra.¹⁵⁷ Odchod Karla Hoffmanna z vedení strany byl také téměř jistý, v červnu roku 1989 prý požádal Jakeše o uvolnění do důchodu.¹⁵⁸ Skupina „starých“ tedy upínala svoje zraky ke květnu 1990 a usilovat mohla už jen o to, aby měla alespoň symbolický vliv na přeměnu vedení.

Druhou skupinkou by samozřejmě mohl být zbytek předsednictva, tedy služebně mladší členové. Takové dělení by bylo nesprávné vzhledem k nesourodosti zbytku členů a s vědomím, že se bavíme o převzetí moci ve straně. Noví členové (např. Knotek, Janák, Urbánek či Zavadil) se s prací v PÚV teprve seznamovali a jak Jakeš říká, opatrně vystupovali.¹⁵⁹ Služebně mladší (jakožto člen PÚV) Fojtík názorově i věkem patřil spíše k první starší skupině, na sjezdu by jistě neměl masovou podporu delegátů. Do druhé

¹⁵⁵ NAČR 02/1 P97/88 b-0 (Diskuse) – Biřák cituje Hoffmanna

¹⁵⁶ Srov. Jakešovy paměti s.92 a vzpomínky J.Poledníka In: Vaněk, s.550

¹⁵⁷ Vaněk, M., Urbásek, P., Vítězové? Poražení? II.díl, 2005, s.131 - Hegenbart o osobním rozhovoru s Milošem Jakešem v červenci 1989

¹⁵⁸ Jakeš, M., Dva roky generálním tajemníkem, 1996, s.91

¹⁵⁹ tamtéž, s.90

skupiny, která o moc skutečně usilovala tedy zařadíme „pragmatiky“ Ladislava Adamce a Miroslava Štěpána. Pojem „pragmatik“ užívám proto, že pro oba a zvláště pro Štěpána ideologie nehrála takovou roli, jako pro „staré“, kteří v ní možná ještě věřili.¹⁶⁰

Ladislav Adamec se stal členem předsednictva v březnu 1987 v souvislosti s odchodem Josefa Korčáka. Podle Jakeše byl pro svojí ambicióznost neoblíben u Husáka, Štrougala, Biláka a Indry. Usiloval o post generálního tajemníka jehož případná rychlá změna (před sjezdem) nahrávala právě Adamcovi.¹⁶¹

Druhým „pragmatikem“ je Miroslav Štěpán. Od roku 1986 byl tajemníkem, po odchodu Kapka v roce 1988 vedoucím tajemníkem MV KSČ v Praze. Na 10.zasedání ÚV KSČ v říjnu 1988 byl zvolen do PÚV. Štěpán byl zpočátku vnímán jako progresivní „liberál“, dnešní pohled je však zřejmě opačný. Své mocenské plány potvrzuje slovy: *„Kdyby nevzniklo nic mimořádného, tak zřejmě by se moje zámysly s určitými lidmi podařily a asi bychom vedli tu stranu i stát.“*¹⁶² Jak víme, „něco mimořádného“ se dělo a v souvislosti s fiaskem na oslavách 40.výročí vzniku NDR říká, že během října 1989 věděl, že to hlavní pro něj nebude květnový sjezd, ani prosincové plénum ústředního výboru (16.ÚV). K tomu říká: *„Připravoval jsem se na...přechodné období a trošku jsem si říkal, že by bylo dobré, aby tak dva roky tady byla situace ne chaotická, ale taková, ve které si nikdo nebude jistý ničím.“*¹⁶³

Byli zde tedy dva pragmatičtí, či jak řekl Poledník – dva kohouti na jednom smetišti.¹⁶⁴ Štěpán nesl s nelibostí údajné spojenectví šéfredaktora Rudého práva Z.Hořeného s L.Adamcem a fakt, že Adamec dostával v těchto novinách více prostoru než ostatní členové PÚV pouze na základě toho, že je předsedou vlády. Zde opisujeme kruh a dostáváme se zpět do úvodu naší práce, kde jsem vysvětloval vztah strana / stát. Adamec jakožto předseda vlády podle Štěpána překračoval svoje pole působnosti tím, že se nedržel svého technokratického řemesla vykonavatele stranických direktiv a přejímal témata, která měla nastolovat strana, nikoliv vláda. V každém případě by jeden z nich za „normálních“ okolností měl největší šance na zvolení do čela strany.

Případný boj o moc by se jistě neodehrával pouze v rámci PÚV. Třetí skupinou může být skupina „ukřivděných“, kteří odešli z vedoucích funkcí, ale stále byli členy ÚV. Tuto skupinu můžeme nazvat skupinou „pražskou“, protože se formovala právě kolem vedoucího tajemníka

¹⁶⁰ Štěpán říká, že pro stranu (KSSS) už ideologie nebyla tím základním instrumentem, s kterým pracovala. Základním nástrojem byla technologie moci, způsob řízení společností. Cit z: Vaněk,M., Urbášek,P., Vítězové? Poražení? II.díl, 2005, s.644-645

¹⁶¹ tamtéž s. 91-92

¹⁶² Vaněk,M., Urbášek,P., Vítězové? Poražení? II.díl, 2005, s. 643

¹⁶³ tamtéž s. 649

¹⁶⁴ tamtéž s. 551

MV KSČ Kapka již na tzv. „pražském aktivu“ v Lucerně v březnu 1987. Jak bylo řečeno, „Praha“ si přála, aby se generálním tajemníkem stal Štrougal. Ačkoliv se Jindřich Poledník domnívá, že v době před 15. a 16. zasedáním ÚV byl Štrougal již „odepsaný“¹⁶⁵, lidé kolem něj, zejména právě Antonín Kapek měli mobilizační potenciál směrem k nespokojeným členům ÚV. Jistě existovali lidé, kteří byli zklamání průběhem a tempem přestavby a kteří to hlasitě dávali najevo.¹⁶⁶ Tato skupina své úsilí pravděpodobně zaměřovala nikoliv na sjezd, ale na prosincové (16.) zasedání ÚV, kde by měla jistě více šancí. Skutečnou sílu této třetí skupiny je těžké odhadovat i se znalostí toho, jak (ne)uspěla na plénu ÚV ve dnech 24.-26.listopadu 1989. K samotné osobě Štrougala bych si troufnul tvrdit, že o místo vedení ve straně nestál. Zřejmě by sám vyhodnotil svoje reálné šance na zvolení a také to, v jaké mezinárodní situaci by stranu musel vést.

Ačkoliv se jedná pouze o model, můžeme vysledovat ještě jednu skupinu, která měla jisté mocenské ambice. Hovoří se o osobách kolem Rudolfa Hegenbarta, resp. o něm samotném. Rudolf Hegenbart se v druhé polovině osmdesátých let vypracoval během tří let přes funkce zástupce ekonomického oddělení ÚV KSČ, místopředsedy vlády ČSR pro vědeckotechnický a investiční rozvoj až k vedoucímu oddělení státní administrativy ÚV KSČ (tzv. 13.oddělení). Z té doby najdeme v archivu mnoho materiálů určených PÚV, ve kterých zpracovává stanoviska k různým věcem. Zmiňuji se zde o něm proto, že Hegenbartovy ambice potvrzuje sám Miloš Jakeš.¹⁶⁷ Rudolf Hegenbart k tomu říká, že mu Jakeš v soukromém rozhovoru naznačil, aby nepočítal s žádnou konkrétní funkcí.¹⁶⁸ Nelze tedy říci, že by se Hegenbart přímo chtěl stát členem vedení strany. Můžeme se spíše domnívat, že on, jakožto jakási spojka mezi PÚV a generálem Lorencem a vzhledem k informacím které měli, mohl mít případně jistý vliv a zájem na kádrové či jiné změny na prosincovém 16.zasedání ústředního výboru.

¹⁶⁵ tamtéž s. 549

¹⁶⁶ Jednalo se též o lidi z vysokých vládních pozic, jako např. bývalý ministr zahraničí Chňoupek, který veřejně vystupoval proti konzervativnímu vedení.

¹⁶⁷ Jakeš, M., Dva roky generálním tajemníkem, 1996, s.92

¹⁶⁸ Vaněk, M., Urbášek, P., Vítězové? Poražení? II.díl, 2005, s. 130-131

5. Závěr

V úvodu jsem si kladl několik otázek, na některé se mi snad podařilo najít uspokojivou odpověď. Ptal jsem se, proč došlo k výrazným personálním pohybům ve vedení KSČ až v posledních dvou letech před zánikem režimu. Odpověď by mohla být taková, že předtím k tomu nemohl být žádný důvod. Po roce 1985 nebo přesněji po lednovém plénu KSSS v roce 1987 členové PÚV pochopili, že se výrazně mění vztah Moskvy s „bratrskými stranami“ a že tím pádem se zákonitě mění i styl práce v KSČ. Nový styl byl pochopen různými členy předsednictva různě a proto vznikly ostré hrany, které v minulosti vzniknout nemohly. Ptal jsem se též, proč byl proces přestavby v ČSSR nejpomalejší a možná též nejméně odvážný ze všech zemí bývalého východního bloku. Samozřejmě to bylo díky vítězství konzervativních sil ve straně, které bylo nejspíše možné díky dědictví roku 1968 a díky „Poučení z krizového vývoje“, které bylo stále *raison d'être* politického zřízení u nás. Co se týče korektur československého politického systému, které měly být přijaty v roce 1990, můžeme říci, že se v žádném případě nemělo jednat o změny systémové, ale pouze kosmetické. Ukázali jsme však, že si vedení KSČ potřebu změn fungování strany a politického procesu velmi dobře uvědomovalo spolu s tím, že jejich provedení by pro ně bylo velmi riskantní. Jejich postoj byl pochopitelně utvrzován při pohledu na naše severní sousedy, kde změna volebního systému od základu změnila politickou mapu.

Nebudu se v závěru práce ohlížet za tím, co jsme bádáním zjistili a popsali. Podívám se spíše na to, co by mělo v budoucnu následovat. Několikaměsíční studium daného problému je pro mě cenné nikoliv pouze kvůli zjištěným poznatkům. Po zpracování zdrojů a napsání textu se neustále nabízejí další a další prameny, ze kterých je nutné dále čerpat a které mohou nyní získané poznatky potvrdit či vyvrátit. V první řadě je nutné říci, že oficiálně publikované stranické materiály jsou téměř nepoužitelnými zdroji, při jejichž studiu pouze ztrácíme čas. Bude potřeba znovu důkladně projít materiály neoficiální, především fond předsednictva. Ačkoliv je to fond zpracovaný, mnoho zajímavých věcí jsem objevil úplně náhodou bez toho, aby byly zaznamenány v inventáři. Dále je nutné pracovat na dalších fondech KSČ a také čerpat z archivů zahraničních.

Povaha archivních materiálů je často velmi nejednoznačná, proto se musí konfrontovat s jinými zdroji. Existuje ještě mnoho otázek např. nad odchodem Lubomíra Štrougala a Vasila Biľaka, některé nejasnosti mohou být zodpovězeny tehdejšími aktéry. Chtěl bych se tedy

inspirovat doc. Miroslavem Vaňkem a navázat na jeho velmi cennou práci rozhovorů s „politickými elitami“.

Ve třetí kapitole jsem vytvořil jakési schéma vztahů jednotlivých členů vedení a pojmenoval názorové proudy. Toto schéma, ačkoliv jsem zásadně nevybočil z toho, co je dnes obecně uznáváno, je nutné znovu potvrzovat na základě nových poznatků. Podstatnou věcí při dalším studiu daného problému je také znalost stanovisek tehdejších sovětských elit.

Tento text pro mě osobně představuje výchozí pozici pro další práci. Byl bych rád, kdyby se stal předmětem kritických připomínek a alespoň malým přispěním do diskuse na dané téma.

Příloha – změny ve složení předsednictva ÚV KSČ

	Před sjezdem	březen 86	březen 87	prosinec 87	duben 88	říjen 88	prosinec 88
	Před sjezdem	Po sjezdu	5.zasedání ÚV	7.zasedání ÚV	9.zasedání ÚV	10.zasedání ÚV	12.zasedání ÚV
Členové PÚV							
Generální tajemník	G. Husák	G. Husák	G. Husák	M. Jakeš	M. Jakeš	M. Jakeš	M. Jakeš
Předseda fed. vlády	L. Šrougal	L. Šrougal	L. Šrougal	L. Šrougal	L. Šrougal	L. Adamec	L. Adamec
Předseda čes. vlády	J. Kročák	J. Kročák	L. Adamec	L. Adamec	L. Adamec	F. Píra	F. Píra
Předseda slov. vlády	P. Colotka	P. Colotka	P. Colotka	P. Colotka	P. Colotka	I. Knotek	I. Knotek ¹
Předseda FS	A. Indra	A. Indra	A. Indra	A. Indra	A. Indra	A. Indra	A. Indra
Předseda ČNR	J. Kempný	J. Kempný	J. Kempný	J. Kempný	J. Kempný	J. Kempný	---
I. tajemník ÚV KSS	J. Lenárt	J. Lenárt	J. Lenárt	J. Lenárt	I. Janák	I. Janák	I. Janák
Předseda ÚRO	K. Hoffmann	K. Hoffmann	---	---	---	M. Zavadil	M. Zavadil
Ved. tai MV Praha	A. Kapek	A. Kapek	A. Kapek	A. Kapek	---	M. Štěpán	M. Štěpán
Tajemníci ÚV:	V. Bilak	V. Bilak	V. Bilak	V. Bilak	V. Bilak	V. Bilak	---
	M. Jakeš	M. Jakeš	M. Jakeš	G. Husák	G. Husák	G. Husák	G. Husák
	---	---	K. Hoffmann	K. Hoffmann	K. Hoffmann	K. Hoffmann	K. Hoffmann
	---	---	---	---	J. Foitík	J. Foitík	J. Foitík
	---	---	---	---	J. Lenárt	J. Lenárt	J. Lenárt
Předseda výboru pro stranickou práci	---	---	---	---	---	K. Urbánek	K. Urbánek
Kandidáti PÚV							
	J. Foitík	J. Foitík	J. Foitík	J. Foitík			
	J. Haman	J. Haman	J. Haman	J. Haman	J. Haman	J. Haman	J. Haman
	M. Hruškovič	M. Hruškovič	M. Hruškovič	M. Hruškovič	M. Hruškovič	M. Hruškovič	M. Hruškovič ²
	V. Herman	V. Herman	V. Herman	V. Herman	V. Herman	V. Herman	V. Herman
	I. Janák	I. Janák	I. Janák	I. Janák			
	F. Píra	F. Píra	F. Píra	F. Píra	F. Píra	F. Píra	M. Zavadil

¹ I. Knotek se později stal tajemníkem ÚV, předsedou vlády SSR a kandidátem předsednictva se stal P. Hřívňák

² V průběhu roku Hruškovice nahradil P. Hřívňák

Zdroje a prameny

Národní archiv České republiky. Archivní 4/2257, Praha 4 – Chodovec 14900

- Fond 02/1 – ÚV KSČ - předsednictvo
- Fond Gustáv Husák

Literatura

- Cigánek, F.: *Předlistopadový parlament ve světle archivní dokumentace*. In: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR: *Dvě desetiletí před listopadem 89*. Maxdorf, Praha, 1993
- Durman, K.: *Útěk od praporů Kreml a krize impéria 1964-1991*. Karolinum, Praha, 1998
- Gorbačov, M.,S.: *Přestavba a nové myšlení pro naši zemi a pro celý svět*. Svoboda, Praha, 1987
- Jakeš, M.: *Dva roky generálním tajemníkem*. Regulus, Praha, 1996
- Linz, J.: *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. Lynne Rienner Publishers, Inc., London, 2000
- Sartori, G.: *Strany a stranické systémy Schéma pro analýzu*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Praha, 2005
- Suk, J.: *Chronologie zániku komunistického režimu v Československu 1985-1990*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha, 1999
- Vaněk, M., Urbášek, P.: *Vítězové? Porážení? Životopisná interview – Politické elity v období tzv. normalizace 2.díl*. Prostor, Praha, 2005
- Vodička, K., Cabada, L.: *Politický systém České republiky*. Portál, Praha, 2003
- XVII.sjezd Komunistické strany Československa*. Nakladatelství Svoboda, Praha, 1986
- XXVII.sjezd KSSS Dokumenty a materiály*. Nakladatelství Svoboda, Praha, 1986
- Zasedání ústředního výboru KSČ*, Nakladatelství svoboda – citovány publikace z let 1985-1989

Periodika

- Die Presse
- Tribuna – týdeník pro ideologii a politiku
- Soudobé dějiny

Elektronický zdroj:

www.lexdata.cz (ústavní zákony byly citovány ve dnech 1.-2.července 2008)

Seznam použitých zkratek

- ČSL – Česká strana lidová
ČSS – Česká strana socialistická
FS – Federální shromáždění
FV – Federální vláda
KSČ – Komunistická strana Československa
KSSS – Komunistická strana sovětského svazu
KSS – Komunistická strana Slovenska
KV – Krajský výbor
MSDS – Maďarská socialistická dělnická strana
MV – Městský výbor
NF – Národní fronta
PSDS – Polská sjednocená dělnická strana
PÚV – předsednictvo ústředního výboru
OV – Okresní výbor
SED – Sozialistische Einheitspartei Deutschlands
SÚV – sekretariát ústředního
ÚKRK – Ústřední kontrolní a revizní komise
ÚRO – Ústřední rada odborů
ÚV KSČ – Ústřední výbor Komunistické strany Československa
ZO – základní organizace